

västerboten

truffat ut för det bästa fullt upat. En så
var samlat en god med gafflar och flodder,
senoro och fuda hvarjunder oruständigt prut
sig, som jag, enigadeb vid och ändra aj unni
nu göra danna rasen med mydena olyf. Men
lär på gulfion vägen vilka alla i land till att
la, som alla skulle de Lilla hysningan; man jag
min dal fuda garna öfver ut till faren till
den med arb; man larda de alla göra mig
dovet, jvarföre jag också yad in i vordet
allan drogan fuvad det varit. Det tog full
pat sig minn man till by ten, mider mig
villar; man jag kuffada mig nu bit man
jag i en utflöjan vora kortare, och af
de affändan i stillsete Antaligan blafiro a
färdiga och iri stingo utur om bood och ras
fortsettat. Men voro de villasfemman
de voro de det dubbelde vörre nu; in de

INNEHÅLL

Den långa bildningsresan	2
FREDRIK ELGH & GÖRAN STENBERG	
Leva, minnas, skriva	14
GÖRAN STENBERG	
Levande levernesbeskrivning	20
FREDRIK ELGH & GÖRAN STENBERG	
Löjtenanter och lieutenanter	36
SUSANNE ODELL, HELENA HAAGE, TOMAS JACOBSSON & DANIEL PETTERSSON	
En reflekterande klassresenär	44
ALF ARVIDSSON	
Bygdemålsforskaren	48
CLAES BÖRJE HAGERVALL	
Umebeskrivningen	54
OLA WENNSTEDT	
Den gamle i örtagården	60
STEFAN ERICSSON	
Nära notiser	70

I detta nummer...

Årets sista nummer ägnas helt och hållet en enda person, Pehr Stenberg, bördig från Stöcke söder om Umeå. Stenberg, som levde mellan 1758 och 1824, skulle om han verkat i dag kanske ha kallats "Umeprofil". En annan nutida benämning kunde vara "klassresenär". Pehr Stenberg föddes under enkla omständigheter, utbildade sig till präst i Åbo, försvarade en avhandling i botanik, forskade om hemtraktens dialektala egenheter, dess topografi och växtlighet. En mångfrestare helt enkelt.

Alldeles särskilt intressant är den utförliga och unika självbiografen Pehr Stenbergs levernesbeskrivning. Transkriberingen av de 5000 handskrivna sidorna är nu inne i slutskedet och många hoppas på en utgivning i samband med att Umeå står som värd för det europeiska kulturhuvudstadsåret 2014.

Levernesbeskrivningen är ett fängslande tidsdokument som ger mängder av inblickar i såväl seder och bruk som människors livsvillkor och föreställningsvärld vid årtiondena runt 1800. Det är ett myller av människor som Stenberg möter, dels i Västerbotten under barndom, ungdom och vuxenliv, dels i Finland där han vid sidan om präststudierna försörjde sig som informator och huskaplan i en rad högreståndshem. De två tredjedelar av verket som rör Stenbergs liv och leverne i Umeå med omnejd är ett unikt material bland annat eftersom så få arkivalier återstår från den tiden på grund av den förödande stadsbranden 1888.

Manuskriptet till Pehr Stenbergs levernesbeskrivning har efter författarens död 1824 följt olika medlemmar av släkten Stenberg. Sedan 1960-talet finns det i Kungliga bibliotekets handskriftssamling. På 1970-talet intresserade sig Magnus von Platen, professor i litteraturvetenskap vid Umeå universitet, för en renskrift och möjlig utgivning. Annat kom dock emellan och det endast delvis renskrivna materialet föll i glömska.

Ett annat av Stenbergs omfattande arbeten, Umebeskrivningen, en topografisk redogörelse för trakterna kring Umeå, är också det ett tidsdokument som levandegör staden och dess omgivningar för 200 år sedan. Umebeskrivningens manuskript hittades i Tidö slottsbibliotek på 1960-talet. Till verket förfärdigade Stenberg fem kartor, vilka ännu inte återfunnits. Hösten 2009 bedrev medicinen professor Fredrik Elgh tillsammans med Ola Wennstedt – arkivchef vid Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå (DAUM) – efterforskningar kring kartorna på Forskningsarkivet vid Umeå universitetsbibliotek. Några kartor

Inbunden levernesbeskrivning.

hittade alltså inte, men väl en halvmeter inbundna, maskinskrivna ark som utgjorde den von Platenska renskrivna delen av Pehr Stenbergs levernesbeskrivning.

Elgh och Wennstedt insåg att man var något stort på spåren och samlade ett antal kompetenta och kreativa krafter till projektet "Pehr Stenbergs levernesbeskrivning". Vid DAUM är man sedan våren 2010 intensivt sysselsatt med renskrivning, digitalisering och korrekturläsning av det omfattande handskriftsmaterialet. Arbetet med texten har dessutom fått ett förstklassigt stöd genom Pehr Stenbergs ättling, språkforskaren Göran Stenberg. Projektet har möjliggjorts med ekonomiskt stöd

från en rad håll: Svenska litteratursällskapet i Finland, Kempestiftelserna, Längmanska kulturfonden och Institutet för språk och folkminnen.

I detta nummer av tidskriften Västerbotten medverkar Göran Stenberg och Fredrik Elgh förutom som skribenter dessutom som gästredaktörer. För att vidga bilden av Pehr Stenberg innehåller numret förstas också texter om hans Umebeskrivning, hans bygdemålsforskning och om hans botaniska forskning.

Nära notiser tackar en avgående tidskriftsredaktör och presenterar en ny.

ANDERS BJÖRKMAN

Akademitorget i Åbo 1795. Lavering av Carl Peter Hällström. Till höger akademibygnaderna med domkyrkan strax bakom.

Den långa bildningsresan

FREDRIK ELGH & GÖRAN STENBERG

Äldre tiders människor var mer geografiskt och socialt rörliga än vad man ibland tror. En som exemplifierar detta är Umeprästen Pehr Stenberg. Han växte upp under enkla förhållanden på en bondgård i Stöcke söder om Umeå och fick, via lära hos en tullnär i Ratan och skolgång i Umeå, studera till präst vid universitetet i Åbo. Hans försörjning ordnades genom djäknegång och senare hade han tjänst som informator och huspräst i förnåma familjer i Finland. 1789 kunde Stenberg, prästvigd och lagerkransad, återvända till hembygden och han verkade sedan i Umeå i över 30 år.

I likhet med andra studiemotiverade pojkar ur allmogen valde Stenberg prästyrket. Efterhand fick hans vetenskapliga intressen mer spelrum och han disputerade i Åbo på en botanisk avhandling om havtorn. Väl hemma i Västerbotten sammanställde han en ordbok över Umemålet och en detaljerad sockenbeskrivning, samtidigt som han oförtrutet skrev på boken om sitt eget livsöde. Det överordnade temat i Pehr Stenbergs levernesbeskrivning är just hans bildningsresa, vilken inbegriper såväl kunskaper inhämtade under skolgång och högre studier som den bildning av annat slag han tillägnade sig i aristokratiska miljöer i Finland. Hans levernesbeskrivning är i sig ett försök, inspirerat av den ledande akademikern i Åbo under Stenbergs studietid, Henrik Gabriel Porthan, att samla material för att på ett djupare plan förstå en människas psykologiska utveckling.

De första åren

År 1758 fick de unga makarna Erik Persson och Anna Andersdotter sonen Pehr som det andra av sammanlagt fjorton barn. Hemgården, senare flyttad vid laga skifte, stod vid den här tiden där skolan i Stöcke numera är belägen. Där gick Pehr också i sin första skola, den som ägde rum i hemmet. Att svenska bondbarn lärde sig abc och kristendom 100 år före folkskolan var snarare regel än undantag och många undervisades av föräldrarna. Gossen hade läshuvud men att han skulle bli elev i stadens skola låg bortom föräldrarnas horisont. En annan möjlighet yppade sig då farbrodern Lars Ström fått tjänst vid sjötullen i Ratan, som då var landets nordligaste. Tullaryrket erbjöd goda utsikter och meningen var att pojken skulle utbildas under farbroderns ledning. Denne blev därigenom den första välgöraren i det långa bildningsprojektet.

Ratan var stapelhamn för Umeå, Piteå, Luleå och Torneå, och en livlig plats. Utbildningen i Ratan var givetvis avpassad efter tullens behov, men man noterar att hemskolans baskunskaper kompletterades med räkning, historia och latin. Tolvåringen markerade sin nya sociala ställning och ett visst oberoende genom att anta släktnamnet Stenberg, vilket han enligt en notis i levernesbeskrivningen ämnade behålla "till bleka döden".

Då Stenberg nedtecknade sin historia fick kampen för utbildning och bildning stort utrymme. 1773 kom han trots allt till skolan i Umeå, där han nu plötsligt satt i samma bänk som prästpojkar och borgarsöner och kunde börja drömma om en annan framtid. Biträdande rektor Carl Sædenius engagerade sig särskilt i den begåvade pojken och stöttade honom med privatundervisning. Skolböckerna utökades med Euklides, Cicero och en hebreisk grammatik. Större delen av Nya Testamentet lästes också på grekiska. Sædenius, som själv var prästvigd, ville att Pehr Stenberg skulle bli präst, det vill säga välja den mest framkomliga vägen för en student kommen ur enkla omständigheter. Det stora problemet för högre studier var av ekonomisk art. Utbildningssystemet inrymde emellertid ett försörjningsalternativ, ett legaliserat tiggande under benämningen djäknegång eller viaticum. Det innebar att en blivande student efter beslut av sockenstämman kunde vandra från by till by och be om bidrag till fortsatta studier. Det blev en säkerligen mycket lärorik men också förnedrande vandring, bitvis under svåra umbäranden, för den blivande studenten. Resultatet av djäknegången blev att Stenberg fick ihop tillräckliga med-

el för att resa till Åbo, som ansågs som en förmånlig universitetsort.

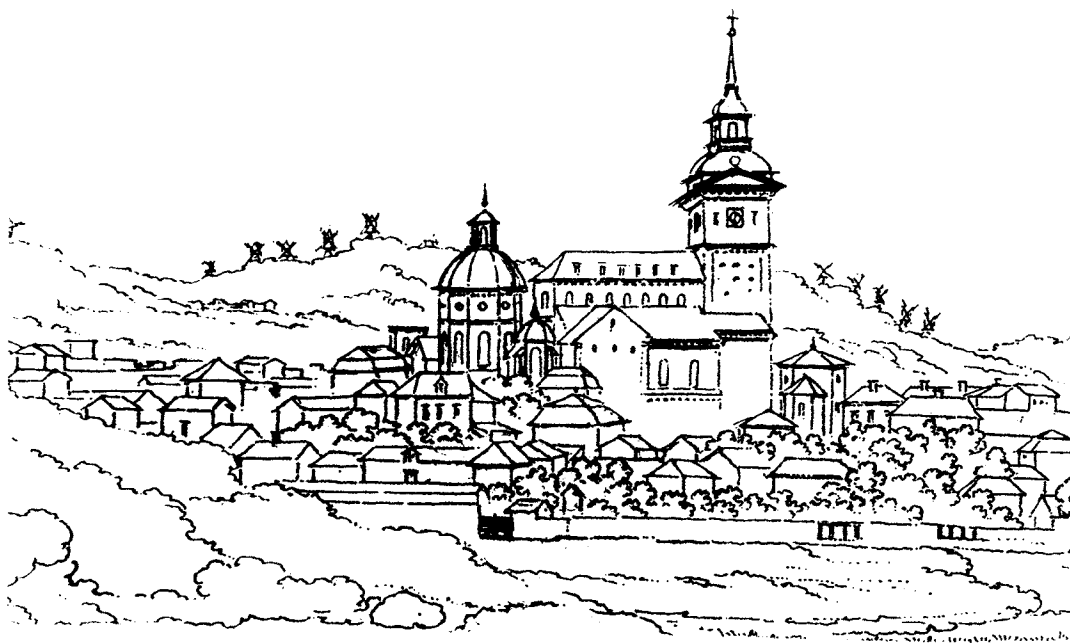
Åbo akademi

År 1779 avseglade Stenberg över Stockholm till Åbo och i samma veva påbörjade han sin självbiografi, då han insåg att så mycket hade hunnit hända i hans liv att det måste sättas på pränt. Staden Åbo, mitt i det odelade Sverige, hade vid den här tiden runt 9000 invånare och dominerades av hantverk, handel, sjöfart, förvaltning och universitet. Stenberg aklimatiserade sig snabbt och fick vänner bland både rikssvenska och finländska studenter. Åbo akademi

ÅBO LANDSKAPSMUSEUM

Överstelöjtnanten friherre Carl Efraim Carpelan (1732–1819). Målning av Nils Schillmark. Stenberg var informator för Carpelans barn och senare huspräst hos dennes farbror Wilhelm Carpelan. Västerbottningen Schillmark blev en av sin tids främsta målare i Finland.

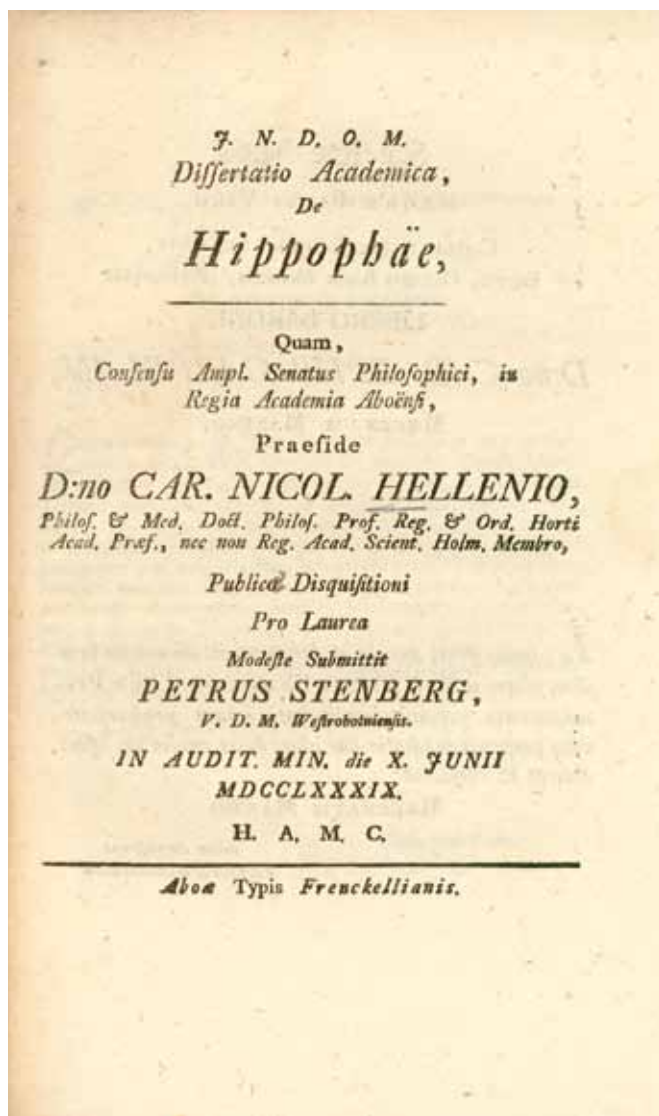
Åbo domkyrka sedd från norr 1785. Pennteckning av Louis Jean Desprez (detalj). I kyrkan prästvigdes Pehr Stenberg 1786.

upplevde under 1700-talets senare decennier en blomstring och flera av lärarna hörde till sin tids främsta forskare. Stenberg tog del av Henrik Gabriel Porthans undervisning och han verkar ha blivit särskilt omhuldad av filosofen och historikern Johan Bilmark.

Studierna genomfördes som ett växelbruk mellan aktiva perioder vid akademien och olika anställningar som informator i regionen. Sædenius hade inskräpvt för sin protegé att ”man står på backen blott och bar, om man saknar kondition”. Det lyckades också Stenberg att få bra platser, bland annat hos de inflytelserika famil-

jerna Gripenberg och Carpelan. Det var intima kulturmiljöer, där man undervisade unga baroner men även hade tid att på kvällarna ha högläsning ur Henry Fieldings *Tom Jones* och läsning på rummet av Samuel Richardsons *Pamela* samt att också diskutera vad man läst. Stenberg odlade dessutom sitt botaniska intresse och fick fina möjligheter att ägna sig åt fiske och jakt. Han fick lära sig väsentligheter som att dansa menuett och kyssa på hand samt bar sitt långa hår arrangerat efter tidens mode.

Informatorer hade en intressant social mellanställning, som möjliggjorde kontakter både

Titelsidan till Stenbergs avhandling.

uppåt och nedåt. I levernesbeskrivningen möter därför ett myller av människor av olika stånd. Pehr Stenberg vistades långa perioder på herrgårdar i Egentliga Finland och Satakunda. Kontakten med föräldrarna upprätthölls med brev, och förnödenheter som hjortronsylt skickades från Umeå. I faderns välformulerade brev fanns en viss otålighet över att studierna drog ut på tiden eftersom mor "ville gärna höra dig predika medan hon lever". Sædenius rådde honom i sina brev att lära sig finska, så att han lättare kunde söka tjänst i hela Finland. Även farbror Lars skrev men fick själv finna sig i att nu tilltalas "cousin".

I den här tillvaron kom emellertid ett dramatiskt avbrott, då allt ställdes på ända. Stenberg hade hos ett herrskap gått över gränsen och förälskat sig i en ung kvinna i huset, varpå han måste resa hem i brist på försörjning. Det här var givetvis ett misslyckande och en besvärlig situation för alla. Föräldrarna tyckte att sonen bröt på finska och själv kände han sig ovan vid jordbrukssysslor. Händelsen blev lyckligtvis bara en parentes och ett dramatiserande element i levernesbeskrivningen. Med inflytelserik hjälp från lärare i Åbo kunde Pehr Stenberg återvända till sina studier. Han blev dock inte vis av skadan. Flera svärmerier följde och genomgående var att han alltid siktade mot mål som stod över honom socialt. Överhuvudtaget funderade han mycket över det grannliga valet av äktenskapspartner och den dagliga samvaron mellan man och hustru. Man kan vid sidan av bildningsprojektet tala om ett tydligt äktenskapsprojekt, som gjorde sig påmint hela tiden i Finland men som nådde sin höjdpunkt först senare i Bygdeå och då under rätt så komplicerade former.

Samtidigt fortskred studierna och 1786 kunde Stenberg efter prästexamen äntligen prästvigas i Åbo domkyrka. Hans första prästtjänst blev som den åldrade generalen Wilhelm Carpelans huskaplan, det vill säga en personlig själavårdare enligt tidens adelsprivilegier. Detta blev en fortsättning på det så kallade klientskap som inleddes redan när Stenberg kom som informator till familjen, men nu var det alltså generalen som var hans uttalade patron. Husprästsystemet var delvis en aspekt av modellen med klienter och patroner och bägge strukturerna hade stor kulturhistorisk betydelse. Det handlade om en ömsesidig relation där båda parter hade rättigheter och förpliktelser. Som huslärare hade Stenberg inte bara undervisat barn utan också varit herrskapet behjälplig på annat sätt, exempelvis genom att skriva tillfällesdikter i deras namn, underhålla deras gäster och följa med på besök. Som huspräst skötte han gudstjänst, andakt och själavård, vilket han tog på största allvar. Med integritet reagerade han på vad han upplevde som missförhållanden och han delade inte generalens herrnhutiska sympatier.

En huskaplan stannade normalt inte länge. Generalen var dessutom gammal och ville som patron gärna uppmuntra sin klient till fortsatta studier. Det låg också i linje med Stenbergs egna önskemål och han återknöt därför kontakten med akademien. 1789 försvarade han med Carl Niklas Hellenius som preses sin botaniska avhandling. Den dedicerades till bland andra föräldrarna och tillsändes dem med översättning från vetenskapsspråket latin. Efter disputationen följde promotion samma ödesmättade dag som Franska revolutionen utbröt. Stenberg

var nu magister och det var den högsta graden inom filosofisk fakultet ända in på 1860-talet, varför äldre tiders magistrar har brukat jämföras med vår tids filosofie doktorer. Det må vara hur det vill med det, men Pehr Stenberg hade en gedigen teologisk utbildning och en naturvetenskaplig specialisering. Allt detta kom väl till pass i hans senare liv som präst och forskare.

Tillbaka i Västerbotten

Åter i Västerbotten fortsatte Stenberg sin ämbetsbana men nu som församlingspräst, först som adjunkt i Degerfors, Bygdeå och Umeå landsförsamling. Från 1792 verkade han som komminister i Umeå stad och slutligen från 1804 som komminister i Umeå lands. En pastorexamen 1798 hade kunnat bädda för en

Umeå landskyrka. Litografi efter teckning av Anders Abraham Grafström återgiven i Gustaf Henrik Mellins *Sverige framställt i teckningar: tvåhundraåriga litografier*, 1840. I 20 år hade Pehr Stenberg kyrkan på Backen som sin arbetsplats. Bilden visar kyrkan som den såg ut drygt 10 år efter Stenbergs död; Grafström blev kyrkoherde här 1835. I samma kyrka predikade för övrigt Pehr Stenbergs son Pehr Stenberg d y, som 1843–1890 var komminister i landsförsamlingen.

Komminister Pehr Stenberg d y (1802–1890) verkade i hembygden under hela sitt liv. Han var gift två gånger och familjen bodde länge på Backen i Umeå i det hus som senare ägdes av landshövdingefamiljen Rosén och som nu är Waldorfskola.

tjänst som pastor, det vill säga kyrkoherde, men då hade han nog måst söka ett pastorat mindre eftertraktat än Umeå lands. Om prästkarriären stannade vid en komministratur så kompenserade han detta genom sin verksamhet som dialektologisk och topografisk forskare; även botaniken höll han levande. Trots flera ansträngningar fick han ingenting publicerat inom dessa områden under sin livstid. Han tycks ändå ha varit medveten om värdet i vad han åstadkom. Självbiografin skrev han på in i sitt sista levnadsår. Bildningsprojektet var livslångt, visserligen med skilda faser, men Stenbergs gärning präglades av en säregen kontinuitet. Arbetet med levernesbeskrivningen innebar ett instrument för introspektion och självkänedom och kan därför också räknas dit.

I fråga om äktenskap och familjebildning var utvecklingen kanske till en början mindre harmonisk. I Bygdeå kom han i kontakt med officersfamiljen Turdfjæll som ägde Nyby gård i nuvarande Ånäset. Där fanns flera ogifta döttrar och Stenberg kom att särskilt fästa sig vid Elisabeth Catharina. Hon hade dessvärre givit äktenskapslöfte till en annan. Pehr Stenberg, alltid med underliggande sociala mindervärdeskänslor, trodde att det var hans egen enkla härkomst som låg honom i fatet. Hans tillbedda försäkrade att så inte var fallet men förklarade att hon inte kunde bryta sitt löfte. Stenberg gifte sig några år senare med sin hushållerska Elisabeth Ålund, en bonddotter från Burträsk. Deras äktenskap fick ett tragiskt slut då maken dog i samband med födelsen av deras första barn. Pehr Stenberg behövde inte ikläda sig rollen som änkling särskilt länge, då det visade sig att Elisabeth Catharina Turdfjæll plötsligt var ledig.

1796 stod bröllopet i Nysätra. Makarna fick nio barn, varav fyra nådde vuxen ålder. Anna Margareta blev hemmadotter, Jonas Gustaf lantmätarichef i länet, Pehr komminister i Umeå och Carl Erik häradshövding i landets nordligaste och största domsaga med säte i Haparanda. Då dessa pojkar skulle studera var det självklart att de läste vid gymnasiet i Härnösand, ännu vid den här tiden landets nordligaste. De slapp krångliga omvägar och djäknevandringar, men informatorssysslan fick de i alla fall prova på. Pehr Stenbergs föräldrar levde till hög ålder och kunde bevittna släktens ståndscirkulation. En sonson i Stöcke blev för övrigt också han präst och antog namnet Stenberg.

De tio åren i Finland var en omvälvande tid i Pehr Stenbergs liv och hade en enorm betydelse för hans utveckling. Ändå återvände han efter avslutade studier till hembygden och det förefaller som om han för det mesta stod med båda fötterna på jorden. När han senare i livet ville fördjupa sig valde han bygdens folkmål, hemsöcknens topografi och traktens flora samt skrev även en handledning i fågelfångst. Självbiografen är utan tvivel hans största verk såväl kvantitativt som kvalitativt. Den utstrålar en vardaglighet och omedelbarhet som gör det möjligt för oss att följa med på hans omväxlande livsresa.

Häradshövding Carl Erik Stenberg (1803–1880). Från honom och hustrun Maria Ottiliana Ottonius härstammar de flesta nu levande släktmedlemmarna.

Hagalund

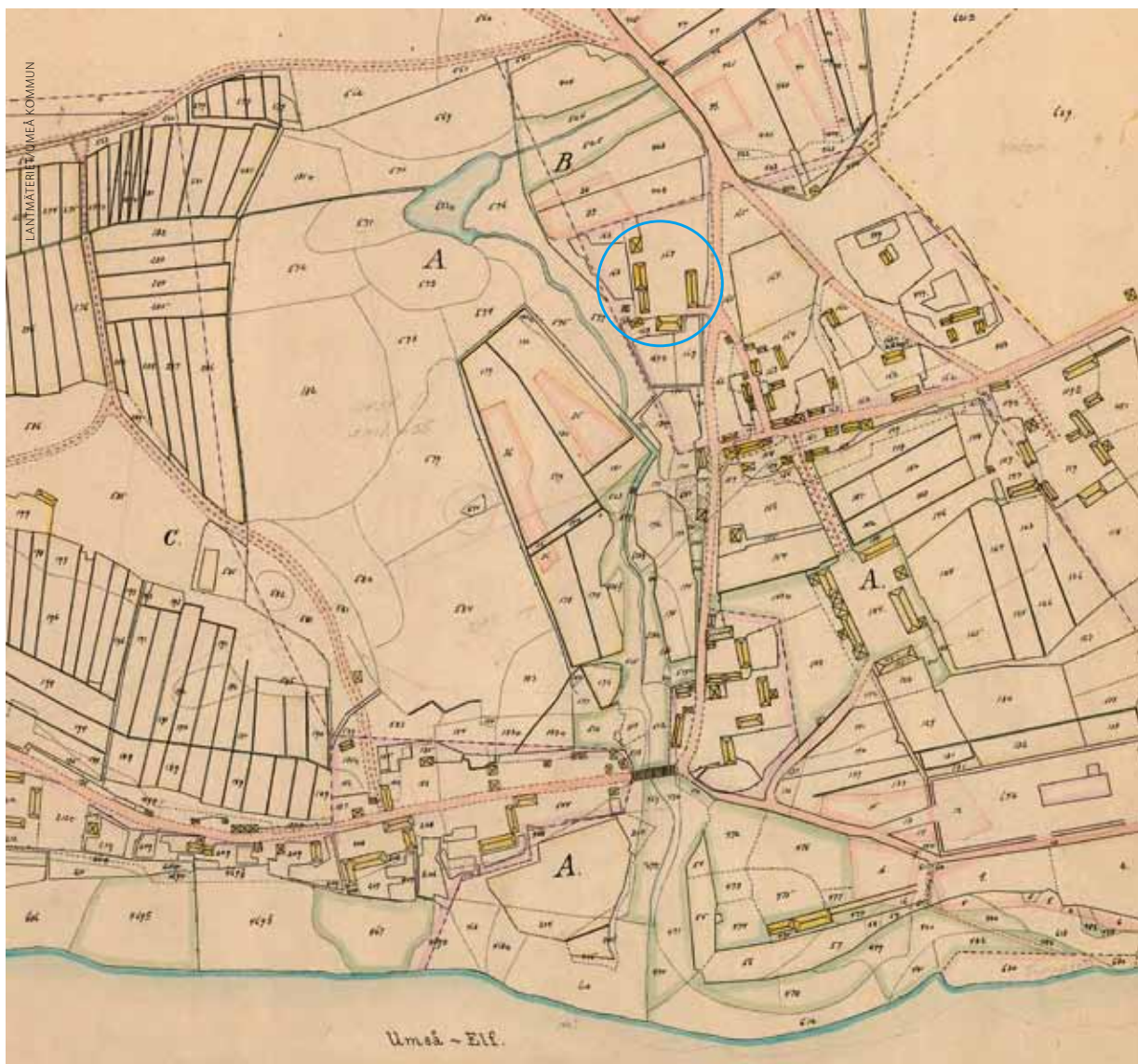
År 1804 blev Pehr Stenberg komminister i Umeå landsförsamling. Samma år uppförde han gården Hagalund på en tomt han inmutat på Skimmorgården på Backen. Huset byggdes efter modell av ett officersboställe; ritningar hade Stenberg fått genom en svåger. I Håckmark hade församlingen mark som familjen förfogade över i en tid då alla – såväl allmoge som ståndspersoner – var beroende av jordbruk.

Efter Pehr Stenbergs död bodde änkan på gården till sin död 1831. Sedan flyttade sonen Jonas Gustaf Stenberg och hans maka Beata Sofie, född Strinnholm, in i huset; de hade tidigare ägt Tegs gård på nuvarande Metargränd 1. 1851 brann Hagalund och ägaren Stenberg omkom i försök att rädda lantmäterihandlingar förvarade i gården. Det var manbyggnaden som förstördes och änkan kunde bo kvar, sannolikt i en sidobyggnad, fram till sin död 1863. Därefter var Hagalund bostad åt makarna Stenbergs skyddsling Christine Magdalena Ström,

död 1886, samt hennes fosterdotter Christina Amanda Öquist, avliden 1900, och en Märta Johanna Hofverberg, som dog 1912.

Från 1910-talets sista år hade officeren vid Västerbottens regemente Ivar Axel Hammarberg med familj sitt hem på Hagalund. 1927 ditflyttade en Harald Johansson, men redan 1930 är gårdsnamnet överstruket med rött i mantalslängden. Hagalund försvann mest troligt i och med uppförandet av Umedalens sjukhus 1934.

På platsen för Hagalund – Backenvägen 184 – är i dag äldreboendet Solbacken beläget. Det ligger bara ett stenkast från Backens krigskyrkogård från finska kriget 1808–1809 och den så kallade Rysstallen som växte på sin plats redan på den tiden och där ryska soldater begravdes. Obetydligt längre är det till Backens prästgård och Umeå landsförsamlingens kyrka där Pehr Stenberg hade sin dagliga gärning mellan åren 1804 och 1824.

Detalj från karta upprättad inför laga skifte 1839–1840 av Carl Erik Sandström, med en nutida karta över området uppe till vänster. De blå cirkelarna markerar Hagalunds placering. I nedre högra hörnet på den äldre kartan syns landsförsamlingens kyrka, i dag benämnd Backenkyrkan.

Stöcke

De stora jordreformerna – storskifte, enskifte och laga skifte – ritade om det svenska landskapet och fick omfattande konsekvenser inte bara för jordbruket utan även för bygemenskapen och samhällsutvecklingen. Konkret resulterade de också i en mängd kartor och lantmäterihandlingar. Storskiftet initierades centralt av lantmäterichefen Jacob Faggot och genomfördes i Pehr Stenbergs hemby Stöcke år 1790. Hans föräldrar bodde på en gård som gått i arv på moderns sida; fadern kom från grannbyn Ström. Detta är alltså myllan och grogrunden för Pehr Stenbergs mångsidiga personlighet. Han behöll kontakten med hembyn under hela sitt liv.

Storskifteskarta, Stöcke, 1790.

Märkduk

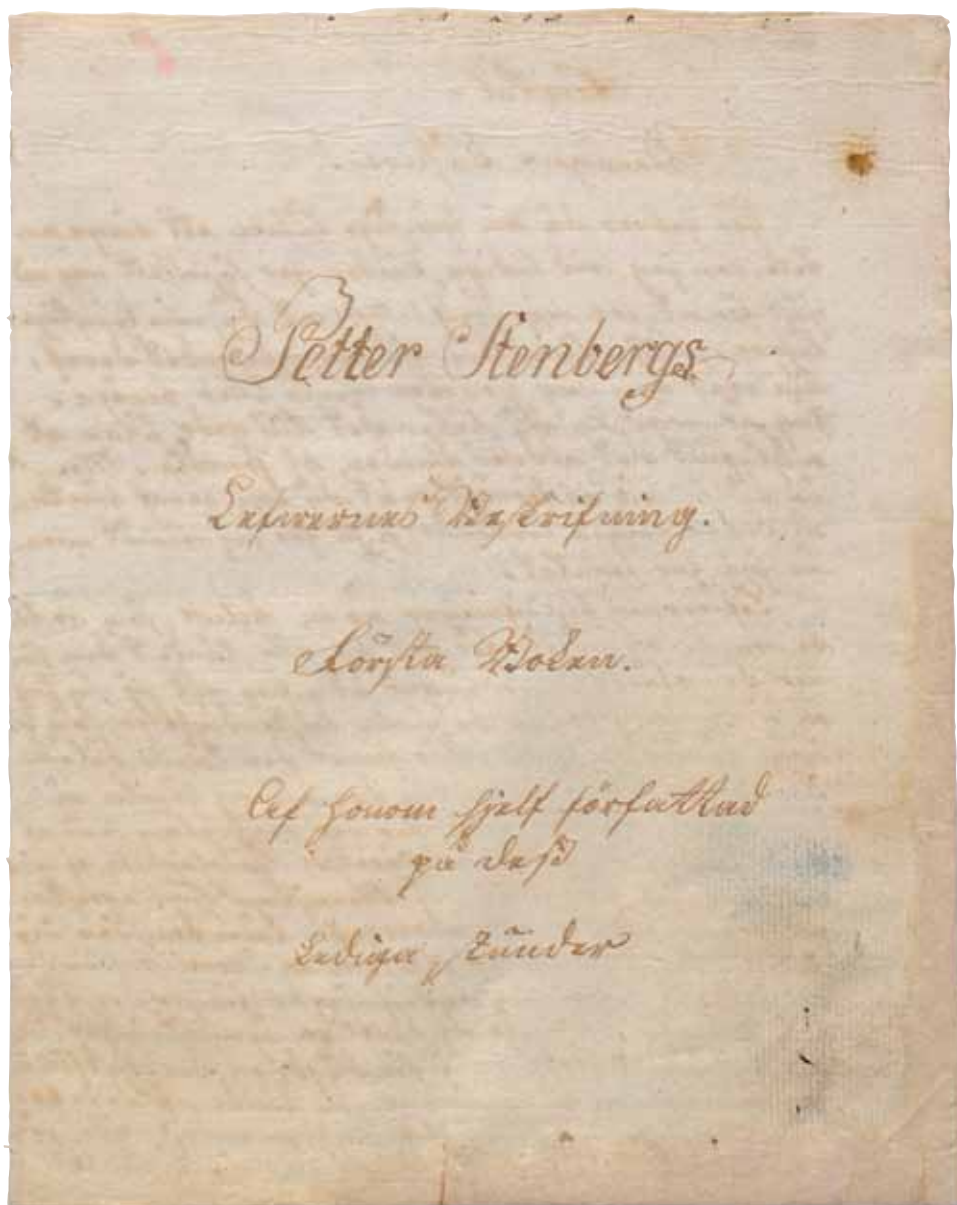
Märkdukar blev på 1700- och 1800-talen stående inslag i högreståndsfamiljernas sömnadsundervisning. De syddes ofta av flickor i 12-årsåldern och var tänkta för framtida användning i hemmet, då man behövde märka och pryda linne. Alltså skulle de innehålla ett eller flera alfabet samt en sifferföljd men även dekorativa element i en ganska fast ikonografi. Samtidigt förekommer initialer för brodösen och hennes närmaste, vilket skiljer märkduken från en sydd tavla. Ett årtal får gärna datera märkduken.

Den här märkduken i Västerbottens museum, sydd 1841 av en sondotter till Pehr Stenberg, exemplifierar den typ av märkdukar som fungerat som en sorts släkttavla. Här möter intressant nog även avlidna familjemedlemmar. I den stora mittelkransen syftar PS på Pehr Stenberg d y (1802–1890), komminister i Umeå, och AMS på hans första maka Anna Magdalena Strinnholm (1788–1840). PMS är sonen Per Magnus Stenberg (1826–1883), senare bruksförvaltare, och CSS dottern Catharina Sofia Stenberg (1828–1886), senare gift Hæggröm, det vill säga brodösen själv.

Kransen till vänster, heraldiskt höger, omsluter initialerna PS och ECT för komminister Pehr Stenberg d ä (1758–1824) och Elisabeth Catharina Turdfjell (1769–1831), Pehr Stenberg d y:s föräldrar. Kransen till höger, heraldiskt vänster, innefattar bokstäverna AMS och CW för förste lantmätaren Anders Magnus Strinnholm (1755–1830) och Catharina Wikner (1780–1858), som är fru Stenbergs far och styvmor.

Därutöver finns halvkransar. Initialerna IMOS markerar en son till Anna Magdalena Strinnholm, född innan hon gifte sig och med okänd far men efter 1826 med styvfaderns namn. Det är bokhållaren Johan Magnus Oscar Stenberg (1820–). Man noterar här att brodösen skilt mellan halvsyskon och hel-syskon. Initialerna CN har ej kunnat identifieras. I övrigt syns hjärtan, kronor, blommor, blomkors, stege, harpa, stol, hjortar, fjärl och gravvård. Tekniken är korsöm och petits points.

Inga artefakter finns bevarade från Pehr Stenberg d ä:s hem. Men den här märkduken från sonens hem vittnar om Stenbergs sociala avancemang och om hur han med tiden grundar en egen dynasti i borgerligheten.

"Petter Stenbergs Lefwernes Beskrifning. Första Boken. Af honom sjelf författad på dess Lediga stunder". I senare böcker ändrar han förnamnet till Pehr, vilket kan tolkas som en social anpassning. Petter var den folkliga varianten, Pehr normalformen och Petrus den lärda versionen av ett och samma namn.

Leva, minnas, skriva

GÖRAN STENBERG

Pehr Stenbergs levernesbeskrivning ingår i en fast rotad texttradition. Den hör till ett välbekant genresystem, där ett självbiografiskt element är mer eller mindre närvarande. I dagböcker, självbiografier, almanacksnotiser, brev och reseskildringar har människor genom tiderna velat kommunicera egna upplevelser och erfarenheter. Det verkar vara ett tidlöst behov som manifesteras inte minst i våra dagar med hjälp av modernaste teknik. Under vissa perioder i historien tycks de här självbiografiska krafterna få större utrymme både i antal producerade texter och i den uppmärksamhet som genrerna i sig ägnas. 1700-talets andra hälft och 1800-talets första decennier är ett sådant skede. Orsakerna till denna blomstring är inte entydiga.

Den mest övergripande förklaringen är 1700-talets fokus på individen och en motsvarande subjektivitet inom många kulturyttringar. Samtidigt finns en annan och skenbart motsatt tendens som möter i tidens vetenskap, nämligen viljan att registrera och dra slutsatser utifrån ett digert observerbart material. Den här linneanska ambitionen, där varje småsak tillmäts vikt i ett stort sammanhang, kommer att gälla även människan. Psykologin gör sitt intåg och i synnerhet självbiografin kan bli ett redskap för bättre självkänedom. Också en dagbok eller en brevväxling kan få en liknande funktion.

Ett verk i tiden

Pehr Stenbergs levernesbeskrivning är alltså tidstypisk. Men på vilket sätt är den också unik

och värdefull? Den titel som Stenberg själv ger sitt verk när han 20 år gammal börjar skriva på det anknyter ordagrant till en äldre tids litteratur, en rätt så kortfattad och torr texttyp med tonvikt på skribentens yrkesbana. Flera sådana levernesbeskrivningar har tryckts i vår tid, till exempel Jesper Swedbergs, Herman Schröders och Mats Westerbergs. Mer kända i dag är helt andra, mer voluminösa verk som Årstafruns och Johan Muncktells dagböcker. Dessa ligger senare i tid och har även påbörjats betydligt senare i skribentens liv. Dessutom är de dagböcker och inte självbiografier. De berättar om vad som händer dag för dag och saknar den tillbakablickande dimensionen.

Till att börja med är Stenbergs levernesbeskrivning ovanlig och imponerande med tanke

på omfånget. Det rör sig om en handskrift på nära 5000 sidor fördelade på tolv band. Manuskriptet har vidare en tillkomsttid på 45 år och allt talar för att Stenberg arbetade regelbundet och metodiskt på det fram till sin död. Det avstånd i tid som utmärker en självbiografi och skiljer den från en dagbok varierar i Stenbergs fall mellan 12 och 27 år. Det är distansen som möjliggör analys och syntes. Därigenom genereras författarens genretypiska reflexioner kring vad som återberättas.

Framställningen i Pehr Stenbergs levernesbeskrivning är detaljrik och energisk. Innan Stenberg funnit sin egen stil ansluter han delvis till äldre genreideal med en mer rapsodisk narration, men efterhand sker berättandet mer i ett flöde. Den första boken innehåller också böner och hänvändelser till Gud, ett äldre drag som han senare överger. Påfallande i hela verket är de frekventa inslagen av direkt dialog, som upphäver tid och rum och gör texten omedelbar och livfull. De många replikskiftena är ett berättartekniskt genidrag och hör till verkets mest framträdande egenskaper. 1700-talets människor av alla kategorier får röst i oväntad omfattning. Snart förstår man att författaren till dels stöder sig på koncept och kanske rent av en dagboksliknande text, som använts som underlag i skrivprocessen. Inte minst när drömmar relateras ingående inser man att Stenberg disponerar över en sådan text. Ett fragment av Stenbergs hand om upplevelser under kriget 1809 och med dröminnehåll hittades på 1970-talet vid en renovering av Haparanda gamla tingshus. Det skulle kunna röra sig om rester av en förlaga av dagboks-karaktär, en dagbok som för övrigt kan anses ha spelat ut sin

roll i och med att självbiografin föreligger. Likväl är en viktig aspekt av tillkomstprocessen just den här relationen mellan den bevarade självbiografin i retrospektiv och den förkomna förlagan eller dagboken förd i nära anslutning till händelseförloppet.

Man kan med goda skäl undra över vad som tas med och vad som väljs bort när det hunnit gå så lång tid som 20 år och hur den skrivande förhåller sig till den han själv var för så länge sedan. Går det en gräns mellan skribent och huvudperson eller flyter rollerna samman? Man kan också diskutera det självutlämnande draget. Ett moment av självbekännelse tillhör genren – tänk bara på Augustinus och Rousseau – men graden kan naturligtvis variera beroende på viljan och förmågan att vara uppriktig och oförbehållsam. I Pehr Stenbergs fall är öppenheten stor. Många gånger förvånas man över att han redovisar tankar och handlingar som kan uppfattas som ofördelaktiga för honom själv. Han återberättar också genanta situationer som lika gärna hade kunnat lämnas åt glömskan. Detta är nog inte bara betingat av genren och tiden utan hör ihop med drag i författarens personlighet. Tänkbara motiv måste stötas och blötas tills Stenberg har en nöjaktig förklaring till mänskligt beteende.

Polyfoni

Stenbergs självbiografi innehåller även utdrag ur andra texter, som uppträder som en sorts gästgenrer. Det rör sig om visor och tillfällesdikter ur egna samlingsvolym; flera av dem har haft en ursprunglig funktion i handlingen. Kvalitativt viktigare är utdragen ur talrika brev till och från Pehr Stenberg. Att han sparar mot-

tagna brev och koncept till brev han själv skickat iväg är uppenbart. Säkert sker detta också med tanke på självbiografin; betecknande är att sonen Carl Erik i ett brev i släktens ägo nämner faderns begäran att återfå brev.

Stenbergs färgstarka brevmaterial används kreativt och de infogade breven ger omväxling och perspektivbyte. Breven bidrar även till levernesbeskrivningens autenticitet. Brevkulturen har vid den här tiden börjat växa sig stark bland annat på grund av förbättrad postgång och det är signifikativt att breven får utrymme i självbiografin. Också drömreferaten är guld-korn för den som söker paralleller i textens samtid. Under det sena 1700-talet uppstår ett stort intresse för drömmar och man börjar uppfatta dem på ett nytt sätt. Dialog, brev och drömmar är element som skapar en polyfon text, trots att det rör sig om en enda man som skildrar sitt eget livsöde.

Pehr Stenberg är grannlaga med faktauppgifter, men en självbiografi är per definition subjektiv. Helt klart inser Stenberg vilka möjligheter detta ger honom. Han litterariserar sitt liv och uppträder genomgående som en tvättäkta författare som skriver förord, sätter slagkraftiga rubriker, indelar i kapitel, paginerar, gör korshänvisningar och upprättat personregister. Redaktionen ger ett nästan pedantiskt intryck. Manuskriptet är fullt av bearbetningar som överstrykningar och marginaltext. Stenberg redigerar texten med angelägna tillägg och markerar futila avvikelser eller frispråkiga avsnitt som bör utgå i en framtida utgivning. Han har ganska sparsamma tilltal av läsaren; texten flyter av sig själv på ett mer modernt sätt. Då och då markerar han avståndet i tid genom en

självkritisk och distanserande kommentar eller en reservation om att han inte minns alla omständigheter. Det senare stärker trovärdigheten i vad som relateras. Han lyckas konsekvent berätta om avgörande möten och händelser utan att avslöja hur det sedan går. Allt skall berättas i tur och ordning. Enstaka gånger kan han komma med referenser till framtida situationer, vilket kan bli till hjälp i dateringen av skrivtillfället. Men grundhållningen är att aldrig förstöra läsarens spänning. Han vill gestalta historien konstfullt och självbiografin liknar ett skönlitterärt verk, fastän utan fiktion.

Litterär inspiration

Pehr Stenberg uppger själv att han är intresserad av romaner och berättar om läsupplevelser från ungdomsåren i Västerbotten. Under tiden i Finland intensifieras hans kontakter med profan skönlitteratur. Exempelvis påpekar han att Fieldings hjälte Tom Jones ger honom mod att uppvakta kvinnor över hans egen sociala nivå. Samuel Richardson hör till älsklingsförfattarna och en av otaliga gånger när Pehr Stenberg har kärleksbekymmer påbörjar han en egen roman i engelsk miljö, där huvudpersonerna bär namn som är anagram av verklighetens personer; Stenberg blir alltså Grebnetts. Husets fru får ta del av romanförsöket och tröstar honom med exempel på adelsfröknar som gift sig ofrälse. Gång efter annan påminner Stenbergs självbiografi om 1700-talets komplicerade syn på äktenskap och kärlek och om det paradigmskifte därvidlag som anses ske mot seklets slut. Äktenskap blir i mindre grad socioekonomiska kontrakt och ingås oftare efter tycke. Att författaren befinner sig i brytpunkten mellan en

pragmatisk och en romantisk äktenskapssyn demonstreras tydligt i texten. Äktenskapsteemat försvinner inte ur levernesbeskrivningen i och med att Stenberg gift sig utan fortsätter i en analys av makarnas samvaro, där en tvångsartad svartsjuka förmörkar de första åren. Stenberg rubricerar detta som "min sinnes sjukdom".

Den självbiografiska aktiviteten har flera funktioner för Stenberg. Livet är ju en irreversibel process och kan bara upprepas med minnets hjälp. Då man rekonstruerar sitt liv på det här viset sker även en form av självobservans och självanalys med ökad självkänedom som huvudmål. Stenberg är inte alls omedveten om detta. Tvärtom är en av de främsta drivkrafterna för honom en föreläsning i Åbo där det talas om vilken nytta man kan ha av egna och andras självbiografier. Pehr Stenberg vill också skapa en meningsfull helhet av sitt liv och då blir självbiografien en bekräftande faktor. Hans livsloppsperspektiv innefattar en önskan om koherens och kontinuitet. Men åtminstone på ytplanet är han mest inriktad på andra mottagargrupper än sig själv. Hans uttalade syfte är att framtida läsare skall använda honom som både föredöme och avskräckande exempel. I ett förord anför han att läsarna kanske slipper göra samma misstag som han själv. Särskilt adresseras egna ättlingar i många led som han hoppas få lära känna i saligt tillstånd. Självbiografien har också fungerat som lektyr inom slakten Stenberg in på 1900-talet.

Över ståndsgrensarna

I levernesbeskrivningen möter talrika människor av olika stånd. Vi får ett socialt tvärsnitt av tidens Sverige. Pehr Stenberg är i många situationer den andre, den som ser med ett främ-

mande öga. Han befinner sig ofta halvt utanför. Han beskriver utförligt och nyanserat människor han kommer i kontakt med och vill ärligt förstå deras bevekelsegrunder. Detta är en kvalitet som gör verket extra läsvärt. Stenberg försummar inte heller att redogöra för sin enkla men lyckliga uppväxt. Här får vi ett komplement till barndomens historia från en miljö som inte efterlämnat så många textvittnen. Skildringarna från officershem och prästgårdar i Bygdeå hör till en mindre utforskad del av västerbottnisk kulturhistoria. Umeå stad under gustaviansk tid blir också ordentligt genomlyst. Vi får även följa Stenberg när han etablerar sig i landsförsamlingen och uppför gården Hagalund på Backen. Kontakterna med föräldrar och syskon hålls hela tiden levande och den västerbottniska allmogens kultur och mentalitet kommer till uttryck genom hela texten. Det är bland annat detta som gör Stenberg och hans livshistoria så genuin.

Att läsa och att skriva är två skilda färdigheter som haft olika utbredning och utveckling i vårt land. Pehr Stenberg verkar i en tid då skrivkunnigheten börjar bli mer utbredd och då det litterära landskapet omvandlas från gammaldags muntlighet till en mer skriftligt präglad litteratur. Arbetet med självbiografien tillfredsställer givetvis andra behov hos Stenberg än vad dialektforskningen, botaniken och den topografiska verksamheten gör. Det är samma oförtröttliga iver men levernesbeskrivningen intar ändå en särställning. De flesta verk av självbiografisk art från den här tiden är ursprungligen ej tänkta för tryckning. Av Pehr Stenbergs levernesbeskrivning framgår dock att han räknar med en utgivning. Själv föreslår han

en edition 20 år efter sin död och att vissa personers namn då kamoufleras. Manuskriptet skall inte ägas av en enskild person. Stenbergs ambition är i stället att det till varje pris bevaras och tillgängliggörs, vilket framgår inte bara av förord utan även av själva texten. Så lugnas den skeptiska hustrun med att verket skall tryckas först långt efter deras död.

Pehr Stenbergs levernesbeskrivning representerar inte något privat vardagsskrivande för byrålådan. Den är i stället en storslagen litterär

produkt av öppen hjärtig och kompromisslös karaktär med ett omväxlande innehåll. Den dynamiska texten är ibland inte olik en reseskildring. I en skönlitterär jämförelse ligger utvecklingsromanen nära. Det finns också en släktskap med brevromanen. Verket har stor relevans för en rad vetenskaper med historisk inriktning men också för en brett intresserad allmänhet i både Sverige och Finland.

KOPIA AV HARALD SALLBERG/SJÖHISTORISKA MUSEET

Barkskeppet Fortuna. Oljemålning utförd i Ancona i Italien 1795. Skeppet byggdes 1792 på Tegssidan av Umeälven där de flesta av varven var belägna. Sjöfartens stora betydelse för Umeå framgår på många ställen i Pehr Stenbergs verk. Han beskriver initierat sina resor på segelfartyg till och från Åbo via Stockholm. Såväl gods- som persontransport skedde mest effektivt sjövägen vid denna tid. Slutet av 1700-talet markerade också ett starkt uppsving för handel och skeppsbyggeri i Norrland i och med upphävandet av det så kallade bottniska handelstvånget 1765.

Levande levernesbeskrivning

FREDRIK ELGH & GÖRAN STENBERG

Att med hjälp av några lösryckta citat ge en rättvisande bild av Pehr Stenbergs levernesbeskrivning är givetvis en omöjlighet. Det rör sig om ett verk på nästan 5000 sidor, där en viktig kvalitet är just textens kontinuitet. Huvudpersonens livshistoria respektive livsberättelse är en fortskridande process, där allt tycks hänga samman. Ändå ryms på var och varannan sida även ett slags mikroberättelser, som har ett värde i sig. Genom sin närhet och sitt vardagliga tilltal ger de läsaren en möjlighet att färdas rakt in i 1700-talet. De blir titthåll in i Pehr Stenbergs verklighet.

Vi presenterar här levernesbeskrivningen med ett antal citat som belyses med kommentarer. Det är den Pehr Stenberg som många lärt känna genom hans topografiska beskrivning över Umeå och hans dialektordbok som vi vill visa. Vi förankrar därför texten i möjligaste mån i regionen men gör också några utflykter till Stockholm och till Finland.

Kopporna kommer till Stöcke

Koppor. På slutet af detta år började kopporna graseras starkt derpå orten, och infunno sig äfwen i vår by, då de först angrepo min syster Margreta d[e]n 26. December. eller andra dag Jul. och det ganska hårt; och hade hon rätt mycket små och täta kåppor. Här skal man nu tro war kåpp mat tillräckeligt; ty wi woro 6. stycken, som aldrig haft kåppor. Den yngsta af oss war min lilla Bror Nathanael, som nu

war ungefär 10. Månader gammal. Ett så qwikt och nöijsamt barn mins jag mig ej hafwa sett. Han började nu, att lära sig gå; men skaffade oss många nöjjsamma stunder, han gjorde alla de kånster och grimasier; som han någon sin upptäncka kunde; och när han såg, wi skrattade, åt honom, så blef han desto muntrare, och flitigare, at genom sina tempos föröka vår glädje och ro. När Han någon gång märkte, at wi ej gáfwo akt uppå honom, så såg han på oss börjandes sjelf i det samma häftigt at skratta, då wi nödwändigt måste skratta med. Men denna vår ro warade ej länge; Ty när wi, den ena efter den andra, efter förbigången Nyårs Högtid, nedlades på sängen, i kåpparna, så behagade Herren, uti sin ewiga glädje intaga och försätta denna vår kära Bror, hwars afsaknad gjorde oss en hjertans sorg. Detta år eller 1770. börjades äfwen för mig med sjukdom.

Sedan jag hade tre eller fyra dagar uthärdat en häftig Feber, började kopporna slå ut på alla mina lämmar, och hade jag rätt tämligen mycket af dem; dock ej alt för mycket. Under hela min sjukdoms tid, war jag altid mäst beswärad af arm- och benwärk, hwilka senare till slut blefwo så swaga, at jag knapt kunde stå på dem en handwänning; och satte jag mig ned, så började de så häftigt darra at jag omöijeligen kunde hålla dem stilla; utan flögo de af och till, upp och ner, såsom ett löfblad i en storm, tils jag åter fick komma i mit wanliga läger, min säng. Mina ögon blefwo ock nu ganska mycket förswagade, så at det war det samma, som sjelfwa omöijeligheten för mig, at ett ögnablick kunna beskåda dagen, eller se på elden, hwarföre jag ock måste antingen wända mig till wäggen, eller hafwa ett tacke öfwer mina ögon.

Änteligen nalkades min förlossnings dag, så at mina boijor småningom låssades och jag till slut aldeles blef befriad ifrån mit fängelse just i det jag lämnade sängen, med en hälbrägda kropp, utan något fel eller lyte i den minsta lem; utom det, at mina armar och ben woro mycket swaga hela långa tiden, och ännu, om jag skal känna något ondt, hwilket dock Gudi lof sällan sker, så är det i mina armar och ben. Det är ej allas lätt, at så lätt igenomgå denna swåra Couren. Derföre är jag så mycket mera Herranom skyldig låf och pris, som åter har bewist sina barmhertighet uppå mig; hjelp Herre, at jag måtte så påminna mig all din godhet, så årkänna din barmhertighet, at jag måtte deraf, icke allenast få full anledning, utan ock bewekas at söka din nåd, som dit faders hjerta hyser för alla dem, som till dig, i ödmjukhet och med ett trängtande begär komma, hwilkas hunger och törst du hafwer låfwat i ewighet stilla.

Läsning Sedan jag nu litet hade kommit mig före igen började jag mit wanliga söndags arbete, nemligen, at läsa i Bibelen; Men jag hade ännu stor swårighet derwid; ty mina ögon woro ännu så swaga at jag icke kunde se länge på ett ställe; hwarföre jag måste uphöra förr än jag wille, men Gudi ware lof, efter hand, förbättrades de så ansenligen, at jag utan swårighet fortsatte mit arbete; dock icke så trågit, at icke jag och någon gång tog mig någon recreation i det jag följde mina bröder stundom i backorna, och stundom i byn och roade oss altid på barnsligit wis det bästa wi kunde.

Bok 1, s 34ff, hösten–vintern 1769–1770.

KOMMENTAR:

Smittkoppor (variola) orsakas av ett så kallat poxvirus och har hemsökt mänskligheten under årtusenden. Virus ger upphov till utbredda, vätskefyllda blåsor, som blodfylls och kan infekteras av bakterier. Dödligheten i smittkoppepidemier kunde vara mycket hög. I snart sagt varje familj hade man mist någon i denna sjukdom. Att "ett barn inte kan räknas till familjen förrän det med livet i behåll genomgått kopporna" var ett gängse talesätt.

De svårigheter med synen som Stenberg beskriver var inte ovanliga och det kunde många gånger gå så illa att hornhinnan förstördes av ärrvävnad. Senare i sin levernesbeskrivning nämner Stenberg vanställda ansikten beroende på kopparr. Smittkoppor drabbade Europa särskilt hårt i slutet av 1700-talet och behovet av motmedel mot sjukdomen var stort. Vid tiden för Stenbergs familjs insjuknande fanns den från Asien stammande så kallade variolisationen att tillgå. Det innebar att man inympade små mängder av levande smittkoppsvirus hos en frisk person i förhoppningen att detta skulle ge skydd utan att samtidigt ge upphov till allvarlig sjukdom. Denna riskfyllda metod baserade sig på kunskapen att om man väl haft smittkoppor en gång i livet så fick man det

aldrig igen. Doktor Daniel Erik Næzén praktiserade variolisation på ett antal Umefamiljer på 1780-talet.

Stenbergs samtida, den engelske läkaren Edward Jenner, införde 1796 så kallad vaccination. Det innebar att man tog material från koppor från kor som drabbats av detta djurslags form av poxvirusorsakad sjukdom och inympade det hos friska människor. Detta visade sig vara jämförelsevis ofarligt och sk'ydda mot den mänskliga formen av smittkoppor. Vaccination blev snabbt en stor succé. Metoden spreds över världen och nådde Sverige redan 1801. Numera är sjukdomen utrotad och levande virus finns bara kvar för experimentellt bruk på två laboratorier i USA och Ryssland. Den sista epidemin i Sverige uppträdde i Stockholm 1963 och det sista fallet på vår jord sågs i Somalia 1977.

Resa till Stockholm och Åbo

Man seglar. Jag hade nu stigit om bord; Briggen hette WandringsMan, och Skepparen hette Hans Tegström. Wi woro wist fyra Passagerare, jag och en annan Student wid namn Jacob Lidstén. Han hade haft condition hos Herr Rådman Grahn i Ume och skulle nu til Upsala. samt 2ne flickor ifrån Ume. den ena en Jungfru Löfdal, och den andra Syster till Nathan: Hedman.

Wi lyftade ankar den 19. och afseglade i mycket wackert wäder; samt fortsatte vår segling med god framgång utan någon anmärknings wärd händelse vidare än at jag af Skepparen feck lära practiken af navigations konsten; ty han seglade efter loggning och bestick, som jag aldrig hade sedt förut; emedan, de jag förut hade följt, seglade blott efter Compass och landkänningar.

[---] wi genast afseglade något litet stycke in i Öregrunds skären, där wi åter måste ankra, antingen för motwind eller lugnt wäder skull om qwällen, hwilket jag ej så noga mins. Där lågo wi ett eller två

dygn, då wi änteligen, men nog sent på efter middagen fingo en matt sakta wind; Wi gingo ändock till segels och kommo ut på Ålands haf, där jag feck se den aldra wackraste syn, som jag aldrig nånsin förr hade sedt; nämligen hafwet fullt med seglare som stodo i en linia ända ifrån Öregrunds skären till Ahlholmarna. Om qwällen blef det stilla lugnet, så at icke en gång fjädern rördes på wattnet, och fartygen lågo alla stilla i en linia men wände sig det hit och det andra dit.

Wi roade oss länge på dacket om qwällen i det wackra wädet, till dess sömnen infant sig då jag geck till hwilo. Om mårgeonen när jag i dagningen wagnade woro alla seglare kringsspridda ikring hela hafwet; ty wi hade motwind och alla gingo och kryssade för at få upp Ahlholmarna; men som wädet war något alfvarsamt, så war det endast dem som hade hunnit öfwer halfwa hafwet, som wunno ändamålet; men de öfriga måste wända om, somliga åt Grisslehamns sidan och somliga till Öregrunds skären, ibland hwilka sista äfwen wi woro; ehuru wi hade hunnit nästan på halfwa så kallade sidan.

Orcan. Efter par dagars liggande där fingo wi åter wind, då wi seglade in i Stockholms skären. Men på Furusunds fjärden hade wi så när blifwit olyckliga den 26. winden war där emot oss, hwarföre wi gingo och lofwerade för at komma fram något stycke längre; Det blåste dock icke hårdt. Men just i det wi hade lagt rodret i le för at gå öfwer stag så kom en häftig orkan och slog i seglen så häftigt at Briggen krängde så mycket at jag hwar minut wäntade at han skulle kantra öfwer ända, och relingen war ibland nära at gå under wattnet. Ja Mars och bramstängerna woro så krokiga som circlen bågar, och jag trodde hwar stund at de skulle gå åf och båda seglen falla i sjön; at få neder seglen war aldeles omöijeligt;

ty nerhalaren wärkade winkelrätt emot stängen och icke nederåt. Ett rop och stoij af skjepparen och folket, som gjorde sitt bästa at hjälpa saken, och ett skrik af flickorna, gjorde saken ännu mera hiskelig. At på minsta sätt manöfrera war lika omöjeligt; ty Briggen, som i wändningen hade förlorat all fart, drefs blott på sidan; så at ingen annan utwäg gafs, än at, med spända segel, låta ankaret gå, hwilket uträttade så mycket at Briggen började rida emot wädret och rättade upp sig, hwarefter man efter hand feck neder seglena och ankaret började gripa. Således aflopp saken utan all skada; och det war vår lycka at wi woro på den sidan af fjärden därifrån wädret kom, så at wi hade hela fjärden at drifwa på; men hade wi warit på åwäders sidan; så hade ingen ting warit wissare än at wi hade legat på strand med hela skråfwet; Och hade ej ankaret stoppat när det stoppade; så hade wi lika wäl legat på samma strand; ty wi hade allaredan drifwit öfwer större delen af fjärden.

Bok 3, s 209ff, augusti 1785.

KOMMENTAR:

Pehr Stenbergs levernesbeskrivning har stundtals drag av en reseskildring. Här finner vi honom på återresa till Åbo efter att han vistats hemma i Umeå ett år. Hans fyra längre sjöresor mellan Umeå och Åbo är alla mycket livligt och detaljrikt skildrade. Så är det också med en rad båt färder i samband med transporter och fiske i mindre båtar. Det är alldeles tydligt att Stenberg verkligen tycker att de här färderna är spännande och han kan med inlevelse och dramatik skildra äventyren på ett medryckande sätt. Under den storm eller "orcan" som han och skeppet Wandringsman här råkar ut för får vi uppleva hur vinden tar överhanden och man så när tappar kontrollen över fartyget innan ankaret greppar, man kan komma upp i vind och till slut reva seglen. Stenbergs fascination över segeläventyret går inte att ta miste på.

Längre transporter som exempelvis resor mellan Umeå och Stockholm företogs långt fram i tiden företrädesvis sjövägen, framförallt eftersom de var både snabbare och bekvämare än motsvarande resor på de mycket dåliga landsvägar som fanns att tillgå. Dock var sjöresorna inte riskfria, vilket Stenbergs skildring av denna och andra resor ger tydliga bevis på. Många var också de segelfartyg som, särskilt under höstens stormar, förliste med man och allt. Wandringsman var inget undantag.

Briggen Wandringsman byggdes i Luleå 1775 för handelsmännen Andreas Ruth och Johan Nordström. Fartyget förliste hösten 1801 efter grundstötning vid Holmögadd.

Utflykt till Drottningholm

Carouselle. Nu fingo wi höra at på Drottningholm hölts Carouselle nästan hwar eftermiddag, hwilket var en högtidlighet, som jag gärna wille se; och som det sades, at dagen därpå eller Söndags eftermiddagen skulle wara en liten Carouselle därstädes, så beslöt jag at resa dit. Herr Lidstén war nu icke hemma om bord; (ty wi bodde alltid om bord, såsom jag alltid hade gjort förut.) följakteligen måste jag resa utan at hafwa någon känd i sällskapet. Wid tjenlig tid geck jag till Kornhamn och träffade där en båt, som ärnade sig till Drottningholm; på honom steg jag om bord; och så snart så många passagerare som rymdes woro intagna, så företogs resan roendes. Efter ankomsten, som geck hastigt och lustigt i ganska wackert wäder, geck jag med hopen upp åt lust Slåttet. Just då hade folket kommit utur kyrkan, hwarest lærer hafwa warit Aftonsång, som nyss war slutat. Jag geck därpå igenom en port in i Trägården, hwarest war mycket folk både bättre och sämre. Jag följde med hopen till dess wi kommo till en annan twär gång till wänster, som ledde till en annan port, hwarest war mycket folk. At beskåda trögårdens el-

Karusell på Drottningholm 1785. Akvarellerad konturetsning av Martin Rudolf Heland efter Elias Martin.

ler byggnadernas fägring, hade jag nu allsingen tid till; ty hela min upmärksamhet war nu wändt därhän, at få se Konungen som sades wara här. Jag frågte en eller annan af mina sido kamrater hwilken som wore Konungen; Då änteligen en till slut swarte: ”jo si där, den där med de där kläderna”. Då han i det samma pekade på en liten man några få steg ifrån mig, som just i det samma wände sig bort och förswan ibland folk mängden. Hwarefter jag ock geck ut ur trädgården igenom sistnämnde port; ty jag wille för ingen del komma sent, till Carousellen.

Denna porten, som jag sedan på afstånd skådade war på ett ganska besynnerligt sätt bygd; han war hög och i proportion bred och liknade en äreport eller castell eller något sådant; den såg braf ut på afstånd, och på dess öfwersta högd woro några åskådare. Men hela byggnaden förekom mig såsom ett i hast af spiror upgilrat wärk, som utwändigt war öfwerdragit med målat papper uppbyggt blott för tillfället skull och såsom en prydnad wid Caruselle platsen. Denne sista war en jämn plan midt utanför denna porten, på hwilken war byggd, liknelse wis at säga, såsom 2ne parallela ledstänger, 3. a 4. alnar ifrån hwarandra och ej fullo 2. alnar höga, men ungefär 2- a 300. alnar långa och en fullkomlig gatas bred ifrån trädgårds muren, med hwilken de ock woro parallela, men midt på hwardera ledstängen war upsatt en bild af träd; gjord till ett mennisko hufwud. Till höger war Trädgårds muren; men till wänster war en ledig platts, så långt den jämna planen räckte, som dock ej war mycket bred; men därinwid just wid den mötande backslutningen woro några loger bygda för Drottningens och andra förnämas räkning och där bakom woro loger för Musicanter. Men bakom alt detta war en ej mycket hög

gräsbacke med få trän. Hela planen inneslotts af åtskilliga troppar, klädde dells som Americaner, dells som Africaner och dells som andra wilda folkslag; eller kanske efter gamla Graekers och Romares costume, bewäpnade med bågar och koger eller spjut, bärandes pappers sköldar, af hwilka en del woro så långa, at de räckte ifrån halsen ned till fotbladet men den ena troppen war icke lik den andra.

Bok 3, s 215ff, september 1785.

KOMMENTAR:

I levernesbeskrivningen skildras flera besök i Stockholm, som Pehr Stenberg passerar på sjöresor mellan Umeå och Åbo. På den här tiden ligger huvudstaden verkligen mitt i riket, då Sverige har en mer rund än avlång form. Sensommaren 1785 får Stenberg tillfälle att besöka Drottningholms slott och bevittnar ett tornerspel eller en så kallad karusell med hela kungafamiljen som aktörer. Beskrivningen däriifrån blir mycket omfattande och detaljerad.

Informatorn underhåller

Man agerar bonde. Twå dagar derefter war Söndag, då Soknens KyrkoHerde Herr Jacob Cairenius, med sin fru äfwen kom till Odensnäs. Jag mins nu icke wist om han ock icke samma dag predikade för Generalen. Herrskapet roade sig på eftermiddagen på hwarjehanda sätt, och då föll det äfwen mig in om qwellen, at för at roa Herrskapet för en liten stund agera bonde. Jag geck derföre ned i min kammare, drog på mig mina Wästerbottniska bond=skor eller pjexor, tog på mig en tröja, kammade ut mitt hår m:m: och så geck jag upp till Herrskapet, till utseende braf lik en bonde. Jag talte Wästerbottniska bond språket, gaf mig i samtal med en af Herrarna,

som war Jurist, och begärde af honom såsom domare, hjelp och rättwisa emot min granne, som wille komma åt en af mina åker renar. Han frågte mig då: om jag hade barn? Och då jag swarte att jag hade en fullväxt Son och dotter, så lofte han hjelpa mig till rättwisan allenast jag wille sända min dotter till honom. Men jag wille icke gärna höra på det talet, utan sökte wända bort den frågan. Sedan wände jag mig till Öfwersten Lejonhjelms, och anmodade honom om något biträde angående min Soldat och Rote liqwid, och sedan jag så hade jolrat en stund i all menlöshet och oskuld, så gick jag åter i min kammare och klädde om mig, hwarefter jag åter förfogade mig till Sällskapet och lådes icke wara den samma.

Bok 4:1, s 70f, januari 1786.

KOMMENTAR:

En informator får vid sidan av undervisningen ofta fungera som sällskap eller en sorts underhållningsminister. Här hos familjen Carpelan tar Stenberg verkligen uppgiften på allvar och passar samtidigt på att göra ett motiv av sina sociala hinder i ett slags freudianskt skämt. Scenen ansluter även till de dialoger mellan bönder, ofta på dialekt, som länge ingått i bröllops seder som ett led i muntrationerna.

Stenberg som själasörjare

Sång och replique. Jag höll åter bön för Sergeanten och sjöng flera Psalmer på hans begäran, hwarwid hans Far och mor samt yngre bror äfwen woro närvarande. Men ibland andra psalmer bad han mig äfwen sjunga: *O! ewighet din längd mig fast förskräcker* &c. hwarwid han efter en liten stunds tystnad tillade, med en art säker och alfwarsam röst: "Icke för det jag behöfwer frukta för ewigheten; ty jag är säker

om min salighet; men jag will ändock at han skall sjungas." Jag förstod då at han oförmärkt wille gifwa sina föräldrar och Bror en nödig påminnelse, at waka öfwer sin själ och ej så blindt rusa fram i synden. Herr Captén lærer min Läsare redan känna ifrån pag: 37 och 38. denna Boken; Dess Fru som war en Tyska, brukte också at taga wäl tillbästa ibland; och brodern war såsom en annan oförsökt yngling, som ännu ej war myndig, så at påminnelsen wist icke war onödig eller i otid gifwen, hwarföre jag genast sjöng den Psalmen. När den war slut, så begärde Captén genast, at jag skulle sjunga: *Herre Gud för dig jag klagar* &c. hwarwid han med en förtrytsam och förgelig ton utbrast: "Ty jag will gifwa min Son en replique." Son afhörde detta med ett saktmodigt stillatigande, och jag gjorde Captén genast till wiljes, fast jag mycket litet tyckte om detta hans upförande, som rögde både ondska och motwillighet, ty med ett helt annat sinne hade han wist bort emottaga en döendes sons wälmenta och barnsliga påminnelse.

Bok 4:1, s 125f, maj 1786.

KOMMENTAR:

Nu möter vi Stenberg som själasörjare, fastän ett halvår innan han prästvigts. Dödsbädden har i äldre tid en stor betydelse i religiöst hänseende; framför allt vill man konstatera den döendes frälsningsvisshet. Här är den unge mannen trygg och säker i sin gudstro men bekymrar sig om sin far, en alkoholiserad kapten. Ett psalmkrig utbryter där den döende vill att Stenberg sjunger Rists kända psalm i Lucidors översättning. Fadern är snar att komma med replik i form av en helt annan psalm.

Freden i Värälä

Freds Calaset. Den 19. war bestämd till fredens ordentliga firande offentligen så i kyrkan, som medelst annan högtidlighet i Staden. I god tid reste wi före Gudstjensten till Staden. Men när Prosten, Prostinnan och jag hade satt oss i Chaisarne, så stod Mademoiselle Eurenus på Förstugu trappan, då jag åter feck se at hennes ögon woro upfyllda med återhållna tårar, hwilkas uphof säkert icke blott war at hon måste wara hemma; emedan hon icke war wan at wara i stora sällskaper; jag fant således at hon war djupt sårad af min långwariga tystnad; som nu mera icke kunde ändras. – I Stads Kyrkan gjorde jag altartjenst och sjöng jag där Te Deum &c: med mycken känsla wänd till altaret, så at jag således fri ifrån allas observationer helt och hållet kunde öfwerlämna mig åt andakten, och falde de ljufwaste tacksamhets tårar. – Till middagen samlades alla Herrskaperna till Herr Bruks Patron Åberg, där wi njöto ett stor dundrande Calas. Cousine Cajs Maglena Burgerus war ibland wärdinnorna, som bjöd omkring, hon war ung, snäll och mycket rörlig, röd och wacker som en blomma, hwilken rodnad ännu mera uphöjdes af värman och hennes starka Motion. Och som jag, såsom nyss förut anmärkt är, redan hade någon tilgifwenhet för Henne och beslutit at begära Henne, så öktes nu min böjelse af Hennes åskådande, till den grade, at jag fant mig för den dagen pinkär i Henne, hwartill utan twifwel bidrog, at jag hade druckit några glas ehuru, efter min wanliga föresats rätt måtteligt. Men at nu yttra mina tankar för Henne war aldeles icke tilfälle till. Och man finner at beslutet, at med det första göra det, nu så mycket mera hos mig stadgades.

Någon liten tid derefter när Krigsfolket hemkom sjöwägen så gjordes ett tacksamhets Calas åt samte-

liga officerarne, som hade landstigit i Umeå. Man hölt då hus wid Kyrko=torget i gården bredewid Prestegården, där Inspector Thalín hade föranstaltat om Transparenter syftande på freden och en eller annan krigshändelse för wästerbottniska Regementet. Isynnerhet afairen wid Korrois där Capitén Niflander föreställes stupad &c. Denna sista Transparente frapperade mycket en Fendrick Hoffstedt, som fant sig ganska mycket solagerad af detta tacksamhets bewis. Efteråt gafs oförmärk tilkänna, at kostnaden till detta Calas skulle repartieras på samte[lig]e Herrskaperna i orten, hwarföre jag sedan yttrade mig för Prosten härom och sade: – ”Jag hwarken will eller kan undandraga mig at något deltaga i denna kostnaden; Men jag will aldeles icke deltaga häri med lika lott, som blott har en Adjuncts lön, hwar och en finner at sådant wor obilligt, men hwad billigt är proportionaliter emot de förmögnare will jag icke undandraga mig.” Härpå swarte ej Prosten något synnerligt. Och som jag innan kort kom at oförtäntk resa ifrån Socken så hörde jag icke vidare af denna frågan.

Bok 5, s 181ff, september 1790.

KOMMENTAR:

Vissa händelser på riksnivå firas alltid i provinsen. Det kan gälla tilldragelser i kungafamiljen eller segrar och fredsslut. Här är det Gustav III:s besynnerliga ryska krig som har fått sin avslutning genom freden i Värälä i augusti 1790. Bortom storpolitiken fortlöper även historien om Pehr Stenbergs äktenskapsprojekt. Prästdottern Elisabeth Dorotea Eurenus är på väg ut och borgardottern Catharina Magdalena Burgerus blir kvällens huvudperson.

Den mångstämmiga texten

Bref. Änteligen war jag så lycklig at i dessa dagar få bref ifrån min älskade Flicka; som wäl war hugnande och glädjande men ej fullkomligen tilfredsställande. Det lyder som följer.

Höglärde Herr Magister!

Herr Magisters ömma bref har jag haft nöjet ej utan hjertans känslor igenomläsa, det lågar af samma häftiga eld som Herr Magisters munteliga samtal så tydeligen förut förklarar emot mig. Jag wore känslolös om jag skulle bemöta dem med köld, jag är för öm der-til; Men det oaktat måste jag dock ännu hålla mig wid hwad jag förut sagt, at ännu intet kunna ingå uti någon wärkelig trolofning, intet af fruktan at blifwa beswiken, som Tit: tror, jag är ganska wäl öfvertygad om motsatsen; utan mitt indre förbjuder mig at lämna mitt hjerta åt någon annan, innan jag först är öfvertygad om, at den trohets ed är bruten, som jag en gång swurit; jag känner innom mig något, som förbjuder mig at dela mitt hjerta åt twänne, hwarföre Herr Mag: måste tils vidare förwänta ödets skickelse, om det har beslutit at mitt hjerta framdeles skall tillhöra Tit: eller ej.

Hwad Bruks Syslan angår, är det en sak, som helt och hållit öfwerlämnas i Tits behag, det blifwer för mig nog at säga det jag ej gärna will dependera utaf en Bruks Patron i Umeå, dock gör Tit: som han behagar, som bättre känner den saken.

Förblifwer Tits: ödmjukaste tjenarinna Elisab: C: Turdfjäll.

Det fagnade mig att finna Henne äga så pass goda concepter, och fast mitt hopp war mycket ringa, så måste jag dock ganska mycket högakta Hennes nobla och ädla tänkesätt; jag såg nu här af hwad värde jag borde sätta på en Person, hwars grundsatser woro så

ädla och fasta och huru lycklig jag skulle blifwa om jag en gång finge, som maka, förenas med Henne.

Bok 5, s 335f, september 1791.

KOMMENTAR:

Pehr Stenbergs levernesbeskrivning får liv inte bara av direkta repliker och dialoger utan även av de många breven. Stenbergs berättarteknik gör att breven ofta ges en betydelsebärande funktion. Brevskrivaren i citatet, Elisabeth Catharina Turdfjäll, spelar en huvudroll i Stenbergs livshistoria och blir efter många om och men hans andra hustru. Officersfamiljen Turdfjäll representerar en lokal överklass i trakterna kring Gumboda hed och ägde Nyby gård i nuvarande Ånäset.

Samisk läkekonst

Ögon operation. Herr Capells Predikanten Allenius i Degerfors, hade nu åter fått sin hälsa, och rediga sinnen, samt war ankommen till Staden. Jag sökte derföre upp honom, för at anhålla om undervisning i konsten att skära ögonen. Ty han war känd före, at göra det färrt, och hade dermed botat många för ögon sjukdomar. Jag bad honom derföre at få wara åskådare här af, så snart någon sådan operation skulle förefalla, då jag bad om at få bud när det skulle ske. Detta lofte han säkert och med mycken bennägenhet; Och par dagar derefter kom detta budet, at jag i denna afsigt, på en wiss utsatt timma borde infinna mig hos Herr Handelsman Bränström. Jag försummade mig icke; och litet efter min ankomst företogs operationen. Patienten lades på rygg på en par stolar eller ett längre säte; med någon underbäddning, at han ej måtte ligga hårdt eller obeqwämt, för at i längden bättre kunna ligga orörlig, som war nödvändigt; – Herr Allenius, som satt på en lagom hög

stol, med en dyna på knäna, lade så patientens hufvud i sitt sköt, så att han låg helt commodt. – Nu förestälte jag mig, at skärningen skulle ske, på något sätt, på sjelfwa ögats glob; men den förmodan slog aldeles icke in. Utan med skaftändan af en thesked, nedtrykte han öfre delen af öfre ögonlåcket inåt ögats grop, och med högra handen fattad uti ögonlåcks Håren, wände han ögonlåcket aldeles ut och in, så at inre sidan kom ut. – Sedan skar han, med en fin hwassuddig penknif, en fin halfcirkel formig skåra igenom det tunna skinnet under ögonlåcket; Men, nota bene, började tätt inwid hornbågen, (hwad den heter) i hwilken ögonlåcks håren äro fästade, den han åtföljde, och hvilken man bör noga akta, at icke han skadas; så torkade han bort blodet med en fin linne klut på det han skulle kunna se, at skära en ny half circel skåra parallell med och tätt inwid den förra; och derefter flera, så många, som det ut och in wända ögonlåckets rymd kunde tillåta. Dernäst torkade han wäl bort blodet, hwarefter han, med en annan liten, i udden litet bredare, men tunn brefknif, borttog alla lösa och halflösa rimsor af huden, och andra hårdheter. – Samma operation förnyades sedan 2. a 3. gånger på samma ögonlåck, till dess han hade fått bortt alla hudrimsor och andra hårdheter, som kunde gnaga och skafwa ögat; och sist wände han ögonlåcket till rätta igen. – Konsten hade han lärt utaf lapparna, som af röken i sina kåtor ofta få ögon skador. – Jag fant nu at en sådan operation, wäl förrättad, måtte wara braf, helst för ögonfluss, och för at taga bort hårdheter, som skafwa ögat; samt at sjelfwa synen aldeles icke war i fara. Jag har med flit omständeligt och tydligt beskrifwit denna operation, på det att den icke måtte dö ut, och till en säker och tydlig underrättelse ifall någon

tiltagsen och lenhändt will göra försöket i en efterwerld. – Sjelf kom jag mig aldrig före, at företaga en sådan operation, och nu på ålderdomen och mera darrhändt kan det ännu mindre ske; men om jag straxt hade haft tjenliga knifwar, så tilltror jag mig hafwa kunnat riktigt wärkställa den. Ty en lenhet och säkerhet på hand at göra netta, ej djupa skårer, är hela konsten.

Bok 6:1, s 77f, maj 1793.

KOMMENTAR:

Ett av Stenbergs syften med självbiografen är att förmedla livserfarenheter och emellanåt även viktiga kunskaper. Här iakttar han nyfiket en ögonoperation – förmodligen borttagning av ärrvävnad eller en vagel – som han återger i avsikt att vidareföra värdefull läkekonst av samiskt ursprung. Själv är han vid nedtecknandet för gammal och darrhändt för att våga försöka! Stycket är avfattat i en torr vetenskaplig stil, som påminner mer om språket i Umebeskrivningen och dialektordboken än det vi annars möter i Pehr Stenbergs levernesbeskrivning.

Prästen Anders Alenius tillhör en begåvad men litet instabil krets av bröder verksamma i Lappland. Han blir till slut kyrkoherde i Lycksele och lever till hög ålder. Bland hans ättlingar märks Skansens och Nordiska museets grundare Artur Hazelius.

Sträck ut dina vingar

Fiske resa. Min Enda Bror Anders Eriks son i Stöcke, som skulle få min Fars hemman, hölt nu på at gifta sig med Anders Mickels sons dotter i Röbbäck; ty skulle han nu med sin blifwande Swåger Emanuel Anders son, fara ut i Löfö skärgården för at med noten få sig bröllops fisk. – Och som jag hade köpt

mig några gamla nät och ägde sjelf båt, så hade jag äfwen lust at fara ut med dem. – Jag tog så min Piga med mig, sedan wi hade tingat en som skulle se om min gård och sköta min enda Ko och enda Katt. [---]

Djupsunds skatan. Änteligen ankom jag till djupsunds skatan, en skarp, lång och hwass udde, för öppen hafs sjö. här behöfde jag all omtanka, upmärksamhet och warsamhet för at kunna bärga mig; ty jag såg at jag war i wärkelig fara, det jag dock icke wågade låta Pigan förstå, på det hon icke måtte blifwa aldeles owärksam. Men tänke sig i en helt liten och låg båt, ibland de största hafswågor, som på grunda udden bröto, föllo öfwer och häfde sig, mitt ibland flera snöhwita brott, där båten än högde sig i skyn och än sänkte sig i djupet; där behöfdes all sorgfällighet at kunna wända båten emot wägen när hon kom, och dess emellan söka at på sidan avancera fram. Pigan blef ganska förskräkt och rädd så at hon, när båten sänkte sig skrek och flera gånger släpte årorna, hwarföre jag med all strånghet måste anmana Henne at ro, och dessemellan på annat sätt söka at upmuntra henne. – Hon wille nu nödwändigt fara i land; men som jag då ännu icke kände djupsundet, den bästa båt hamn, utan såg blott en liten wik med kala stenstränder, som wågorna bröto emot öfweralt, så wågade jag icke fara dit; utan sade: ”fara i land här är omöjeligt, då äro wi wist förlorade, ser du icke huru där är hwita spjut; nej ro alt hwad du förmår, så går det bra; slutar du med rodden då äro wi också förlorade, derföre ju mera du kan ro i wågorna desto lyckligare går det; och jag försäkrar dig at wi då wist icke äro i någon fara.” Detta gjorde at hon flera gånger grep sig an, när watten ur [sic!] och damm for öfwer henne; något hjelpe också till, at jag, så långt möjligt war, wiste mig frimodig och munter, så at hon också deraf tog

mod till sig, fast jag likwäl war i stort bekymmer dock icke egenteligen rädd. – Änteligen hunno wi öfwer största faran; och några uddar woro wäl ännu qwar; men ej aldeles så farliga, och wind blef oss mera undan, samt wågorna blefwo efter hand något mindre, så at wi änteligen, med mycken glädje och tacksägelse, landstego på Stomskär. – Efter at hafwa där hwilat och ätit rodde wi till Kälkören; och såwida det war så mycket lidit på eftermiddagen at jag omöjeligen kunde hinna hemm, så beslöt jag här utkasta näten och därinwid på Obola landet sökte ett tjenligt ställe at ligga på öfwer natten. Altså feck jag då lugn och ro efter en så stor fara och häftig anstängning. Och således feck jag wäl pligta för det jag icke lydde försynens anmaning, då han lät mig taga fisken med händerna, och hade dertill med allsingen fisk fått.

Sträck ut dina wingar. – Till natten, så bäddade jag åt mig på marken under bar himmel så godt jag kunde och tilböd också pigan at lägga sig wid min sida för at Hon icke måtte frysa; men hon war dertill för blyg och försynt, och lade sig en eller 2. famnar ifrån mina fötter. – Då kom jag ihog huru Ruth Ruths B: 3. v. 9. låg wid Boas fötter, samt Hennes ord: *Sträck ut din winga öfwer dina tjenarinno.* – Men detta war dock blott en hastig och förflugen tanka. – Dessutom tänkte jag: om nu folk skulle se oss, så torde wi icke få wara utan förtal, ehuru oskyldiga wi äro. – Om morgonen drog jag upp mina nät; feck omkring 8. a 10. fiskar, och seglade sedan lyckligt hem.

Bok 6:1, s 139ff, september 1793.

KOMMENTAR:

Farvattnen kring Obbolaön och Umeälvens utlopp kände Pehr Stenberg sedan barnsben. Här finner vi honom i fiskarta-gen, tillsammans med sin hushållerska Lisa. Med henne vid

årona tar de sig fram till ett antal platser som är identifierbara än i dag. Först får vi följa med på en dramatisk rodd i blåsigt väder till Djupsundsskatan i södra delen av nuvarande Holmsund. Sedan blir det ett strandhugg på Stomskär, i dag efter landfyllning en del av Umeå uthamn. Till slut rör de över till Obbolandet och finner nattläger vid Kälkören i norra delen av dagens Nyvik. Detta fiskafänge har ett ganska dramatiskt förlopp men avslutas med en rofylld beskrivning, där Stenberg för ovanlighetens skull citerar ett bibelord.

Besök i Stöcke

Swägerskan. Min nu blefna Swägerska Brita Cajsa Anders dotter war ganska beskedlig och hygglig, hwilket ganska mycket fagnade mig för mina föräldrar skull, dem hon altid till slutet har warit till behag, hwarföre jag också fattade mycken wänskap och wälwilja för Henne. Henne till heder will jag anföra följande. Jag hafwer nämnt pag: 732. 4.de Boken at min Far hade i bref begärt afskrift af sitt afskeds bref till mig (Se pag: 408. 1.sta Bok:) och pag: 735. 4.de Bok: hwad beslut jag tog i detta afseende, samt pag: 187. 5.te Bok: at jag hade fått ifrån Åbo denna afskriften, hwilken jag sjelf behölt; men lät min Wän Fredr: Bergstedt skrifwa en ny, som jag gaf åt min Far, den han i en ram insatte och satte på wäggen i sin gäst stuga. – När jag sedan en gång war rest till Stöcke till mina föräldrar, och kom af en händelse at gå in i denna stugan, så fant jag där min Swägerska, som stod på ett bord och läste på denna Taflan; jag geck då helt tyst, så at Hon ej hörde mig, och feck således höra henne läsa rent och jämt hwad skrifwit war. – Hon såg mig ej förr än jag stod nära bordet, då hon blef mycket blyg; hoppade genast ned af bordet, och jag tog emot Henne i min famn, då Hon gömde sitt ansikte emot sitt bröst, och sade: ”detta hade jag för ingen del welat; at någon skulle höra på mig; jag trodde

mig wara allena.” Jag swarte: – ”med mycken förnöjelse har jag hört på dig, ty jag kunde på långt när aldrig tänka, at du så wäl skulle kunna läsa hwad skrifwit är; war derföre icke blyg, ty sådant länder dig till beröm.” – Men hon trillade sig utur mina armar och sprang bort.

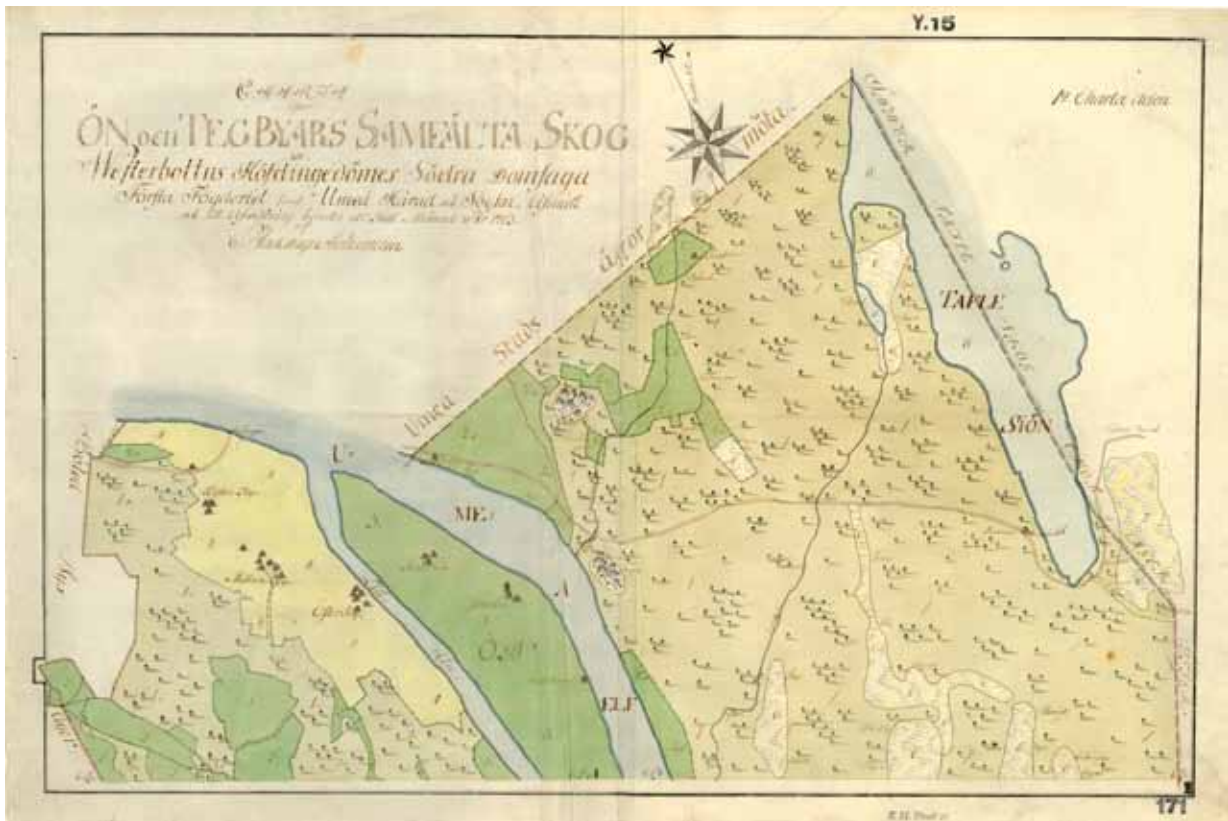
Bok 6:1, s 146, oktober 1793.

KOMMENTAR:

En kvinna läsandets brev är ett välbekant motiv i bildkonsten. Citatet demonstrerar dels vilket värde man tillmätte brev som föremål, dels hur läskunnigheten fungerade. I regel läser man nämligen högt vid den här tiden. Stenbergs respekterade svägerska är brodern Anders Erssons maka. Hon är anmoder till dem som därefter bott på hemgården i Stöcke, och mor till prästen Pehr Stenberg, läroverkslärare i Haparanda. Formellt illustrerar citatet levernesbeskrivningens inslag av talspråk och Pehr Stenbergs hänvisningsteknik.

Skridskoåkning på Tavlesjön

Rörtofs. Såwida jag i Finland såg at man tog rörtofs till fyllning i sängkläder, så wille jag, om möjligt war förskaffa mig något deraf. – At få köpa sådant war omöjligt; ty den wäxte föga här på orten. – Jag tog derföre min Piga med mig och geck till Tafwelsjön; men där fans föga rör, och där den wäxte, så hade han föga slagit i ax. – Isen war säker, så at jag nyttjade skriskor; Wi foro omkring hela sjön, som war öfwer fjärdels milen lång, men funno helt obetydligt. – Det blef rägnwäder och mot middagen skulle wi hemm; och woro till slut stadde på östra sidan af sjön, där watten war på isen så at den war ganska glatt; hwarföre pigan aldrig kom utaf stället. – Jag fant då ej annan utwäg, än at låta pigan hålla sig fast i min rock då jag, som

Avvittringskarta över Ön och Tegs byars samfällda skog, upprättad 1783 av Anders Magnus Strinnholm. Vid Tavlesjöns sydspets passerar Kustlandsvägen som sedan fortsätter mot nordväst till Carlslunds värdshus. Strax före gränsen mot Umeå stads ägor passerar vägen Widmarks krog som låg ungefär där Konstnärligt campus i dag är beläget.

skrinnade med skriskor skulle släpa henne efter mig öfwer sjön. – Hon skulle ståendes stilla med sina fötter halka efter mig. – Men den första farten jag försökte, så föll hon baklänges, och drog mig med sig omkull. – under mycket skratt gjorde wi ett nytt försök, då jag befalte Henne stå braf framlutande, hwar efter farten geck ganska braf, och roade oss mycket åt en sådan skjutts. – Jag wiste Henne hwartut lands vägen war, den Hon skulle gå, och skrinnade sjelf norr efter sjön; och geck sedan den genaste vägen, hem. – Wid hemkomsten, så fant jag, till min förundran, at pigan war före mig hemma, oaktat hon hade mycket längre väg och jag icke hade sparat farten så länge, som jag kunde nyttja skriskor. – Och på tilfrågan, härom, så swarte hon, at hon hade sprungit hela vägen, för at kunna hinna rusta till middagen åt mig.

Bok 6:1, s 181f, november 1793.

KOMMENTAR:

I detta citat beskriver Stenberg hur han och hans hushållerska Lisa, som han senare gifter sig med, tar sig till Tavlesjön i Umeås östra utkanter, där de utan framgång letar bladvass, "rör", (*Phragmites australis*) för att samla växtens ax, "tofs", att ha till fyllning av sängkläder. Det korta citatet exemplifierar Stenbergs stora intresse för naturen, där han rör sig hemtamt som jägare, fiskare och samlare alltifrån unga år. I stället för rörtofssamlande blev det skridskoåkning, någonting som Stenberg ägnat sig åt alltsedan barndomen och som umeborna nuförtiden skyndar sig till samma sjö för att göra vid de få tillfällen som ibland bjuds under förvintern, innan snön lägger sig djup och omöjliggör sådana aktiviteter. Hushållerskan Elisabeth, pigan Lisa, tar Kustlandsvägen över Ålidbacken hem till Umeå medan han själv skrinnar till sjöns norra ände och går den närmre vägen över nuvarande Mariehem och Berghem för att nå Umeås stadskärna.

Sedan 1980-talets början heter sjön Nydalasjön eftersom Tavlesjön ofta sammanblandades med Tavlesjön. Sitt nya namn fick sjön efter landshövding Pehr Adam Strombergs nyodling Nydala vid norra änden av sjön som anlades 1796.

Bröllop i Burträsk

Pappa. Nu benämnde Hon mig icke såsom förr, utan kallade mig *Pappa*. Jag frågte då: hwarföre Hon nu så kallade mig? – "Jo", swarte hon, "Fru Dyhr har sagt, at det nu mera ej passar, sedan en så nära förening oss emellan håller på at fullbordas, at blott säga det kalla och aflägsnande *Magister*, utan i våra tilltal säger hon, bör råda något mera förtroligt och wänskapsfult uttryck, derföre har Hon trodt, at jag åtminstone bör säga så." – Jag wände mig till Fru Dyhr då och under skämt och löje yttrade mig: – "Nu har Syster fördärfwat min favorit plan, som war (Se pag. 389, 390. D: B:) at se hwad hon sjelf skulle blifwa till att kalla mig när wi blefwe gifta och wille något litet roa mig åt Hennes förlägenhet, och se om Hon då ännu wore nog blyg för att wåga wälja något förtroligare uttryck, då jag wille underrätta henne härom, om Hon icke sjelf kunde wälja något lämpeligt ord. Sådan war min afsigt, blott för att litet roa mig. Därföre har jag hittils låtit hennes Herr *Magister* passera, wist icke af någon högdragenhets känsla; Annars hade jag länge sedan lärt Henne huru Hon borde benämna mig." – Sedan wände jag mig till min Brud och sade: "At Du just skall kalla mig *Pappa* tycktes wäl wara något för bittida, dock kan det wara lika mycket huru du will kalla mig, eller ock kan du kalla mig: *Du*, eller *Min wän*." – Dock kallade Hon mig sedan alt *Pappa*, hwilket jag lät passera, ehuru jag ej war fulleligen nögd dermed, emedan jag ännu inte tyktes hafwa förtjent det; men tänkte jag: det kan wara lika godt; kanske efter ett år så är jag *Pappa*.

Nu war allt färdigt till wigseln; jag geck så först i bröllopssalen och wi trädde så inför brudstolen; jag helt nögd och munter och för at wisa de närwarande bröllops gästerna, at jag war nögd med mitt wal, så såg jag mig med flit omkring, två eller tre gånger helt gladt och muntert, hwilket jag då hade wist icke hade gjordt om jag hade känd [sic!] Allmogens tro om ett sådant omkringseende; nämligen, at den af brudparet, som så gör, skall öfwerlefwa den andra, och blifwa gift en gång till; ty jag skulle då wist icke gifwit dem en sådan anledning till sådana deras widskepliga prophetior; men det war först någon tid derefter, som min hustru underrättade mig om denna widskeppelsen; tilläggandes, att grunden till en så-

dan gissning wore den at denne kringskådaren liksom ser sig omkring efter en ny Maka.

Bok 6:2, s 435f, december 1794.

KOMMENTAR:

Levernesbeskrivningen är överlag mycket informativ i fråga om seder och bruk. Här får vi en bild från ett bröllop i Burträsk – Stenbergs eget – och samtidigt intressanta uppgifter om tilltalsskick. I skildringen av förhållandet till hustrun Elisabeth Ålund poängteras flera gånger den sociala distansen. Bruden är inte hans förstahandsalternativ utan kommer till Stenberg som hushållerska. I citatet märks Stenbergs raffinerade berättarteknik. Han antyder men förråder inte hur äktenskapet slutar, det vill säga att bruden är död drygt ett år senare.

Löjtenanter och lieutenanter

SUSANNE ODELL, HELENA HAAGE, TOMAS JACOBSSON & DANIEL PETTERSSON

Hur tar man sig an en handskrift från början av 1800-talet? Går den att läsa? Innehåller texten många för oss nutidsmänniskor främmande ord och termer? Detta är några av de frågor som vi ställdes inför när vi skulle börja transkribera Pehr Stenbergs levernesbeskrivning. Det visade sig att hans text går att både läsa och tolka. Innehållet är dessutom mycket intressant. Bitvis är det formulerat på ett väldigt målande och levande sätt. Stenberg beskriver händelser och människor detaljerat och berättar även om känslor, tankar och åsikter. Texten får något av ett skönlitterärt uttryck, vilket medfört att artikel-författarna – som utfört transkriberingen på DAUM, Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå – haft extra stort nöje av arbetet.

Vetenskapen om skrivkonstens utveckling och användning i forna tider och om att tyda den kallas paleografi och är en form av hermeneutik, eller tolkningslära. Att transkribera innebär att man tolkar en text och så att säga översätter dåtidens bokstäver och tecken till dem vi använder i dag. På Stenbergs tid användes den tyska nygotiska stilen. Vissa bokstäver är lika dem som brukas i dag medan andra är helt annorlunda. Bokstavens placering i ordet kunde också avgöra hur den skulle se ut. Exempelvis har bokstaven s ett särskilt skrivsätt i början av ett ord, ett annat om det är i mitten och ytterligare ett tredje om det är i slutet.

Orden är också stavade och böjda annorlunda. Stenberg har genomgående formerna "talte" "svarte", "frågte" och liknande, i stället för talade, svarade, frågade. Dessa former var vanliga i tal och skrift vid denna tid. Han skriver givetvis pluralformer på verben och använder även konjunktiv. Substantiv såsom redskap och djur benämns ofta "han" eller "hon" efter sitt grammatiska genus, vilket kan kännas främmande och ovant i dag. Vid denna tid förekom också många lånord från både franskan och latinet. Dessa skrev han med latinska bokstäver, det vill säga de som vi använder i dag. Även personnamn och ortnamn är ofta skrivna med den

tydligare latinska stilen. Samma förhållande råder vanligen vid denna tid i tryckt text, där ord av latinskt och romanskt ursprung sätts i antikva och övrig text står i fraktur. Stenberg använder i regel bokstaven W när han skriver med den tyska stilen och enkelt V vid den latinska, men undantag finns förstås.

Capten eller capitain

Inkonsekvens i stavning var vanligt vid den här tiden. Inte heller interpunktionen var standardiserad; Stenberg nyttjar frekvent semikolon i stället för både komma och punkt. Särskilt stavningen av utländska ord varierar från en rad till en annan. Stenberg växlar till exempel mellan "löjtenant" och "lieutenant", "capten" och "capitain". Även svenska ord kan variera; han väljer gärna de mer regionalt präglade formerna "feck" och "geck" i stället för fick och gick.

1700-talet var franskans stora århundrade som modespråk, i en omfattning som får dagens engelska inflytande att blekna. I högre ståndsmiljöer talades och skrevs franska i stor utsträckning, vilket kom att förse det svenska språket med många lånord. Stenberg själv rörde sig i adelskretsar men i hans skrivande finner vi lite av detta. Få franska citat förekommer. De fall vi hittills sett finns i de av Stenberg återgivna breven. Inför arbetet fanns farhågan att möta en text uppbyggd av tung kanslsvenska full med bibelcitats och utländska formuleringar, men språket känns på det hela taget modernt och lättläst. Att många olika stavnings- och böjningsformer av samma ord förekommer i texten trasslar till det när vi ska tyda den, men som detektiver jämför vi texter och ord och på så sätt tolkar vi texten allt eftersom.

För att säkerställa att ingen information försvinner under arbetets gång har vi undvikit att formatera texten, utan återger den i stället med kommentarer inom hakparenteser. Därmed ger vi en bild av hur originaltexten ser ut: rubriker som står i marginalen, text som infogas med olika insättningstecken med mera. En underhållande detalj är att Stenberg i texten markerar vissa partier med en fyrkant i marginalen, vid transkriberingen visat med [□ fyrkant]. Han anger på detta sätt avsnitt i texten som han inte vill ska publiceras. Det kan handla om personer som framställs i mindre fördelaktiga dager eller citat av verser han själv inte är författare till. Vissa avsnitt är på liknande vis markerade med en vinkel, som är ett tecken för att texten där kan förkortas om en framtida publicist skulle vilja det.

Dynamisk manual

Vid transkribering och korrekturläsning har vi utgått från en gemensamt utarbetad manual. I denna har, förutom riktlinjer för hur texten transkriberas, även undantag och olika symboler sammanställts. Manualen är ett dynamiskt dokument som ändras under arbetets gång. Nya punkter tillkommer, men också kompletteringar och rättelser. Manualen blir på så sätt inte bara en lathund för oss som arbetar med texten, utan också en dokumentation av vårt arbete så att man även i efterhand ska kunna följa arbetets gång och de principer vi arbetat utifrån.

Hur går man till väga om man inte förstår ett ord? Och hur vet man att man transkriberat det rätt? Ett exempel är ordet "aftse". Av sammanhanget borde det betyda "i går kväll" eller

något liknande. Till vår hjälp har vi ett antal ordböcker. I Svenska Akademiens ordbok finns i artikeln om ordet "afton" noterat att ordet förr böjts till "aftse" men att den böjningen inte används i dag. Om man jämför med morgon och i morse, så finns dock en viss logik. Ett annat exempel är ordet "blyska". Detta visar sig vara ett dialektalt ord och återfinns i Stenbergs egen ordbok över Umemålet. Det betyder att man ser med halvt tillslutna ögon. Även förkortningar och förkortningstecken ska uttydas och förekommer alltemellanåt i texten. Orden förkortas med likhetstecken, kolon, komma, punkt, nasalstreck eller i vissa fall en lång nedkrok. Dessa förkortningstecken efterföljs ibland av ordets sista bokstav eller bokstäver upphöjda och dubbelt understrukna. En av de vanligare förkortningarna i texten gäller ordet "den" i datumangivelser, där Stenberg skriver ett d med efterföljande lång nedkrok; bokstaven e är förkortad och den avslutande bokstaven n står upphöjd.

Nasalstreck är ett vågrätt streck över en bokstav, oftast m och n, som anger uteslutning av en bokstav. Genom dessa nasalstreck förkortar Stenberg ord som exempelvis "välkommen". Han skriver då "välkomen" med ett vågrätt streck över m:et, vilket innebär att det ska tydas som en dubbel konsonant: välkom[n]en. En i Stenbergs text något ovanligare förkortning, som dock liknar nyss nämnda nasalförkortning, är när han i stället drar ett vågrätt streck under bokstäverna. Ordet "Hoom" förekommer flertalet gånger, där "oo" är understruket (ho[n]om), men också andra liknande förkortningar såsom "december" (decemb[e]r), "kärst" (kär[e]s[t]e) och "prosts" (prost[en]s).

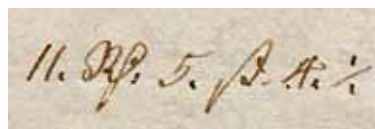

SUSANNA MELIN/DAUM

Samtida mynt.

Riksdaler och runstycken

I texten möter vi även förkortningar och begrepp för pengar. Dessa kan vara dubbelbottnade beroende på vilket räknesystem som Stenberg nyttjat. Vi har exempelvis % som vanligtvis står för öre, men i vissa fall även för runstycken. Hur vet man då om Stenberg menar öre eller runstycke? Skrivs summan i tre kolumner som i bildexemplet nedan, visas beloppen i riksdalerräkning: 11 riksdaler, 5 skilling och 4 runstycken. Ett kännetecken här är att den sista kolumnen aldrig överstiger 12. Annars visas belopp vanligtvis i daler kopparmynt. En detalj i sammanhanget är att begreppet runstycke även kopplades till 1 öre kopparmynt, vilket möjligen kan förklara varför tecknet % brukades för båda räknesystemen.

11 riksdaler, 5 skilling och 4 runstycken.

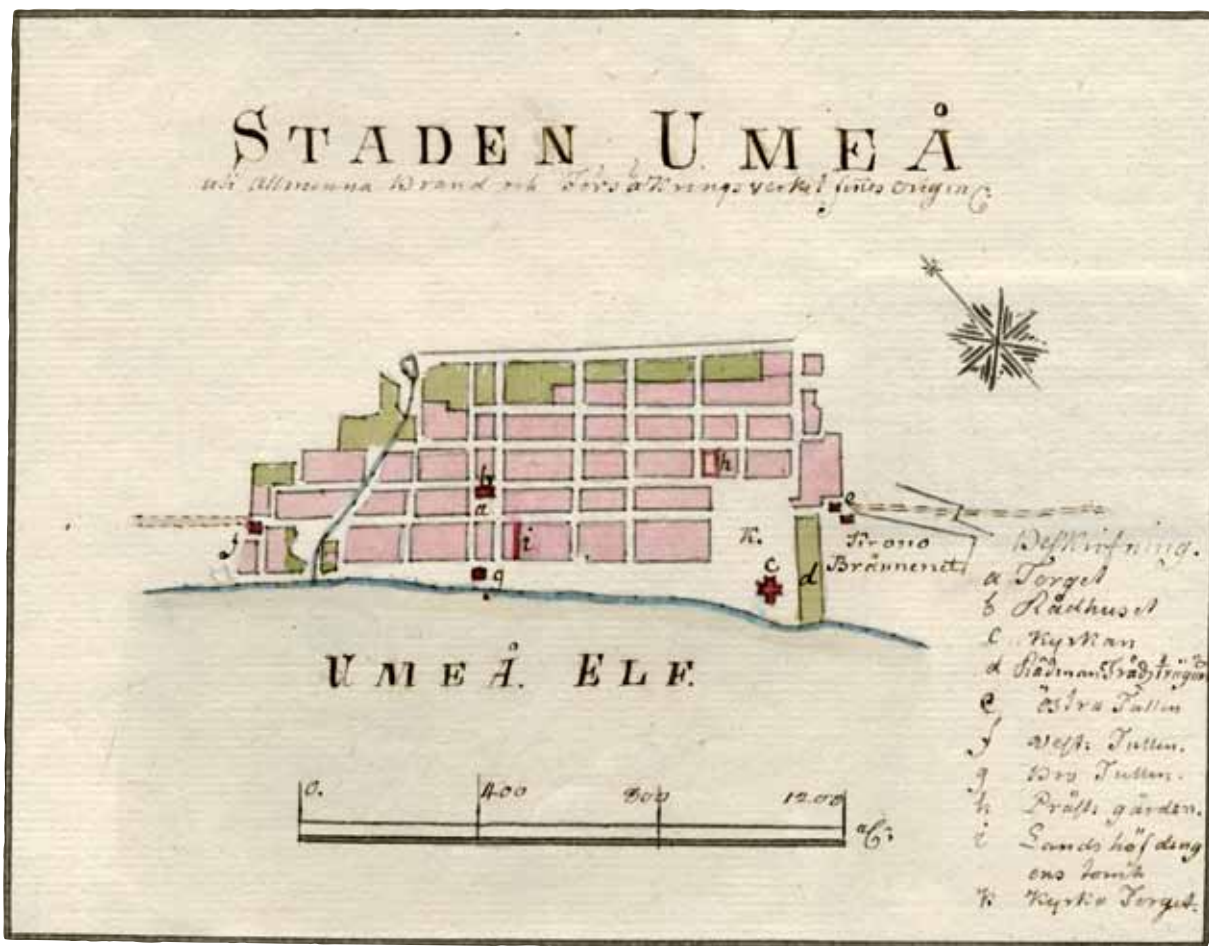

Pehr Stenbergs levernesbeskrivning var länge i släktens ägo men finns sedan 1960-talet i Kungliga bibliotekets handskriftssamling. Där har man bundit in böckerna i tidsenliga och dyrbara pergamentband.

Det finns även ett antal diffusa begrepp för pengar i texten. Vid ett tillfälle vinner Stenberg en summa pengar, som han inte anser sig kunna behålla utan ger till en tiggarflicka, men för att omgivningen "ej skulle märka att gåfwan war mer än några styfwer, så smög jag 2. skillings styckena [...] under slantarna i hennes hand." Här bekräftas att styver allmänt sågs som småpengar. Rent definitionsmässigt var det en inofficiell benämning för 1 öre silvermynt. Dessutom finns här uttrycket "slantar" som vid denna tid var ett mer konkret begrepp än i dag. Det fanns både enkla och dubbla slantar, vilka knöts till valörerna 1 respektive 2 öre silvermynt präglade i

koppar. Att således smussla in några små tunna tvåskillingstycken, mynt med valören 4 öre silvermynt, under flickans slantar var nog inte svårt och Stenberg kunde glad i hågen vandra hemåt.

Det är alltså inte bara ord och förkortningar som är en utmaning i texterna, utan även de dåtida begreppen för pengar kan förvillra. Med gemensamma krafter har vi tagit oss igenom Pehr Stenbergs piktur ord för ord, mening för mening, i en mycket detaljerad, intressant och sällan skådad levernesbeskrivning. En skildring som nästan skulle kunna betraktas som en blogg som förflyttat sig drygt två sekel i tiden.

Pehr Stenberg bodde i Umeå stad som skolpojke på 1770-talet och som stadens enda präst 1792–1804. Kartan från cirka 1780 tycks sammanfatta stadens liv och dess olika funktioner. Här markeras rådhus, kyrka, prästgård, landshövdingens residens, stadens tullar och så torget, självklar samlingspunkt och skådeplats för många viktiga tilldragelser.

En reflekterande klassresenär

ALF ARVIDSSON

Under förra halvan av 1800-talet slår det självproducerande skrivandet igenom med en lång rad självbiografier, memoarer och dagböcker. Vad som gör Pehr Stenbergs levernesbeskrivning särskilt intressant ur ett etnologiskt perspektiv är att han rört sig från en klass till en annan, och är medveten om och reflekterande över detta. Genom sin dubbla kompetens är han uppmärksam på och kan ge beskrivningar av folkliga seder och tankesätt med ett inifrånperspektiv. Samtidigt kommer han som en främling in i den lärda medelklassen och kan inte ta något för självklart utan måste verbalisera ned på detaljnivå sådant som de som fötts in i klassen kan ha tagit för självklarheter. Alf Arvidsson är professor i etnologi vid Umeå universitet.

Det finns flera nivåer i Stenbergs text, sett ur ett kulturhistoriskt perspektiv. På en nivå finner vi det registrerande med mer eller mindre detaljerade beskrivningar av olika folkliga sedvänjor. Firandet av högtider, lekar, kortspel, dans och musik, tro på spådom och övernaturliga väsen, nattfrierier; jordbruksarbete, fiske, renskötsel, resor – listan kan göras väldigt lång. Här ger Stenbergs text tidiga belägg, för Västerbottens vidkommande kanske ofta äldsta belägg. Ett mer medvetet dokumentationsarbete startade först längre fram på 1800-talet och i systematisk form under 1920-talet. Vad som blir en poäng i sammanhanget är att han i motsats till senare skribenter inte skriver med syfte att dokumentera gamla och försvinnande drag, utan tar upp dem som en del av ett vardagligt flöde. Därför kan vi också otvunget få ta del av nyare inslag, till exempel elchockbehandling som både botemedel mot förlamning och folknöje år 1774:

Electricitet. Puff. Denna höst hade Lands fältskären Lithorin upställt sin Electricitetska machine för at genom Electricitetens kraft försöka at bota en förlamader [sic!] man ifrån Tegsnäset. När då Faster Burman en qwäll gek dit för at se på, så följde jag äfwen med. Där war då förut Apothecaren Freijer Rådman Möller med flera, hwilka togo puffar. Änteligen wille jag också taga en Electricitets puff och stälte mig ibland de andra hållandes hwarandra i handen, och då den ena feck puffen fingo alla de andra med som hölt ihop. Och för mig tog det ganska hårdt och ondt öfwer bröstet och i armarna där jag war mäst sjuk när jag hade kopporna. De wille wäl hafwa mig med sig at taga flera puffar; men eftersom jag kände at det gjorde så ondt så passade jag derföre. Jag blef sedan något bekant med hans Son.

Bok 1, s 168, november 1774.

Delaktig berättare

En annan nivå utgörs av att det inte är summerande och generaliserande beskrivningar med en blick utifrån, utan konkreta enskilda händelser där berättaren själv är antingen aktiv eller åtminstone delaktig och införstådd med vad som händer och vilka som agerar med sina respektive drivkrafter. Sederna placeras i och utförs av individer med olika agendor och referensramar; här är det inte bara individer som upprätthåller folkliga traditioner, utan som också använder dem eller försöker sträva emot dem på kort eller lång sikt. Ett exempel är hur Stenberg för att finansiera akademiska studier vid sockenstämman begärde och fick viaticum, det vill säga rätten att vandra kring i socknen och begära pengagåvor från alla bondgårdar. Vad vi här får i texten är då inte bara upplysningen om formen och att han använde sig av den, utan det blir också en lång beskrivning av vad det faktiskt innebar. Han delade upp förmånen under flera år med olika vandringar; Umeå socken innefattade då även nuvarande Vännäs, Vindeln, Sävar, Hörnefors. I hans beskrivningar får vi ta del av hur han blev bemött i olika byar och gårdar. Givmildheten stod inte i någon enkel proportion till det individuella välståndet, och det finns flera exempel på argumentation han får ta emot, förutom beskrivningar av vedermödorna att förflytta sig – vid något tillfälle är han på väg att förfrysas i ett vinteroväder:

Otidigt bemötande. (cit: p: 346. d: B.) Sist gick jag till Bonden Nathanael Olofs son hos hwilken jag ock träffade Wår Kläckares måg som war kommen hit i afsigt at köpa och förskaffa sig hö. denna Bonde, i stället för at gifwa mig något eller åtminstone höfligt säga: jag har ej dertill råd; så började han blifwa owettig på mig och i synnerhet på min Far sedan

han först hade frågat hans namn; kallandes honom skurk, en stor skälm, Canaillé och jag wet ej hwilka flere titlar af samma halt, och det i den unga Kläckarens närvaro och åhöro, hwilket gjorde mig ganska ondt och började derföre förswara min Fars heder, så mycket mera, som jag aldrig förnummit något sådant hos min far ej eller hört någon fälla andra än gynnande omdömen om honom.

Bok 1, s 279f, januari 1778.

Jaget i en omvärld

En tredje nivå som brukar vara svår att finna belägg på är aktörers egna tankar kring vad de varit med om. Här är då Stenbergs levernesbeskrivning en rik källa. Den källkritiska situationen måste naturligtvis tas med i beräkningen: han skriver med decenniernas avstånd till de händelser det handlar om, ur andra och mer överordnade positioner (den gamle, gifte, examinerade, med trygg tjänst skriver om den unge, ogifte studenten med osäker framtid). Men samtidigt så bygger han på dagboksanteckningar mer nära händelserna i tiden, och använder brev och andra sparade handlingar. Här finns kanske det mest fascinerande materialet: Stenberg brottas med att förstå sin omvärld och sig själv som subjekt i den, och växlar mellan att återge sina dagboksanteckningar och att betrakta sig själv i ett livslångt perspektiv. Och det är många relationer och situationer som han står frågande inför, och bearbetar i sina tankar. Som bokläsande bondpojke bland syskon och jämnåriga i byn, som skolpojke inackorderad i Umeå ovan vid borgerskapets seder och utsatt för skolkamraternas trakasserier, som student och informator i Åbo med osäkerhet om vad han bör göra och inte göra, som man med längtan och osäkerhet gentemot kvinnor – och från barndomen och upp genom livet med ständiga överläggningar om vad en kris-

ten bör göra och tänka. Givetvis är det hans individuella resonemang som förmedlas, men samtidigt går det att läsa dem som uttryck för de generella kollektiva tanke-sätt han var bärare av och förväntades förkroppsliga. I ett kort exempel daterat 1779, inte långt innan han ska lämna Umeå, finns flera exempel på hur han försöker orientera sig bland andras förväntningar:

Skänk. Då jag nu wiste, at jag nästa höst skulle resa bort, så wille jag på något sätt wisa min ärkänsla emot Magister Saedenius, hälst som jag wiste, at mina Cammerater hade skänkt honom något smått till souvenir; men jag wiste ej hwad jag skulle taga til. Änteligen kom jag ihog, at Morfar och Mormor hade en liten runder gammalmodig silfwersked, den jag af dem begärte till skänks och efter många böner äfwen bekom. Nästa Söndag derpå reste jag up till Lands kyrkan för at träffa Magistern; ty han Predikade där den tiden såsom Nådårs Predikant efter Comministern Flur, som war död blefwen. Efter slutat Guds-tjenst ställer jag mig i försåt på wägen för at få träffa Magistern NB: jag war då klädd i min nya klädning. Han kom och jag praesenterade honom min lilla skänk, hwilket blef ganska wäl uptagit. ”Men sade Magistern sedan, Ni är så grann så at jag knapt hade känt igen eder; och undrade jag hwad det war för en Herre, som geck fram för mig. Men tillade han, du bör wara rädd om denna din klädning och ej bruka den för ofta härstädes at du måtte hafwa något, när du kommer ibland folk.” Denna reprochen, tänkte jag, hade jag undwikit, om jag ej hade lydt Annas (Mag:s pigas) råd; ty hon äggade mig därtil; Och när jag utom at spara klädningen, äfwen förebar det skälet, at ej bruka henne ”at det skulle synas wara någon högfärd af mig om jag redan där på orten skulle klä-

da mig så gran [sic!] hwilket jag ej will man skall hafwa skäl at säga om mig.” så sade hon: ”at jag nu redan war nog så god, som andra och mina Camerater”, så tyckte jag, at detta skälet wille något säga, och lät så öfwertala mig.

Bok 1, s 370f, juli–augusti 1779.

Kulturhistorisk källa

Stenbergs levernesbeskrivning passar väl både för att ge kulturhistoriska illustrationer – här kan ett sakregister bli ett viktigt hjälpmedel – och för längre analytiska studier, av till exempel klassresenärens problematik, borgerlig manlighet kring år 1800, eller den teologiska världsbildens genomslag i en vardaglig tillvaro. Det finns många möjligheter till intressant och spännande forskning med utgångspunkt i Stenbergs text.

varda v *wāhl* (af *warda*) 1° blifwa,
 warda, t. ex. *hā will int wahl* det will
 intet bli; *hā wahl int ā* det blir intet āf,
 'det sker ej.'¹ 2° må, måste, är verb.
 auxiliare, t. ex. *du wahl gå nu* du må
 eller måste gå nu. NB. Ordet är ett an-
 manings ord, som icke aldeles utmär-
 ker en nödvändighet utan kan swara
 emot *bōra* eller det *åligger* dig at göra
 det eller det, som just då bör wärk-
 ställas. Det innefattar tillika en be-
 märkelse af en half befallning. —
 varda (å)stad v *wāhlstā* (af *wahl* v. se
 d. o., och *åstad*) måste åstad, måste
 begynna, t. ex. *jag wahlstā gå* jag
 måste gå 'åstad eller börja gå'¹; *du*
wahlstā göra hā heller hā du måste
 börja göra det eller det. [A 179 B 201 f.]

¹ [saknas] A

Ur ordboken.

Bygdemålsforskaren

CLAES BÖRJE HAGERVALL

Som om inte en levnadsskildring på närmare 5000 sidor vore nog skrev Pehr Stenberg alltså också en hel del annat, bland annat om dialekten i Umetrakten. *Ordbok över Umemålet* utgavs så sent som 1966 av Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala. Materialet i ordboken har sin grund i två handskrifter med datering 5 juni 1804. Uppsalaforskaren Gusten Widmark, bördig från Västerbotten, gav ut ordboken 1966 och disputerade 1973 i ämnet på en utförlig kommentar till ordboken. Claes Börje Hagervall har arbetat som universitetslektor i nordiska språk vid Umeå universitet och som förste forskningsarkivarie vid DAUM, Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå.

Det dröjde således länge innan Stenbergs ordbok kom ut av trycket. Den ena av de två handskrifterna bär omisskännliga drag av Stenbergs handstil, men det är inte den som ligger till grund för Widmarks utgåva. Den andra är med största sannolikhet en renskrift av annan hand och är fullständigare, varför det är den som lagts till grund för Widmarks utgivning. Stenbergs egen titel på manuskripten lyder: "Alphabetisk förteckning uppå Umeå sockens nationela ord och talesätt."

I en upplyst tid

Pehr Stenberg var en mångsidig person, vars produktion bör betraktas i idé- och lärdomshistoriens ljus. Den andra hälften av 1700-talet och det begynnande 1800-talet präglas i stor utsträckning av upplysningen, och Stenbergs lev-

nad sammanfaller med denna tidsperiod. Det företogs fler resor än tidigare, bland annat ett slags dokumentationsresor, som innebar att resenärerna beskrev de platser de besökte eller via hörsägen gjorde sig någorlunda bekanta med. Man kommenterade och exemplifierade även de språkarter som talades på de platser som man besökte. Ett typiskt exempel från våra landamären är västerbottningen Jonas Asks topografiska beskrivning *De urbe Uma et adjacentibus paroeciis...* från 1731, vilken förutom den rent topografiska beskrivningen även innehåller upplysningar om västerbottnisk dialekt. Även Abraham Hülphers bekanta beskrivningar av sina resor i Norrland ger sådana upplysningar. Exemplen kan mångfaldigas.

Gusten Widmark skriver i sitt förord till Stenbergs ordbok att denne bör ha känt till

Asks och Hülphers arbeten. I det här sammanhanget bör påpekas att Stenberg ju även författade en omfattande beskrivning av Umeå gamla storsocken. Widmark tänker sig att Pehr Stenbergs ordförteckning/ordbok kommit till som ett slags komplement till sockenbeskrivningen, vilket verkar rimligt och helt i överensstämmelse med tidsandan. I sin sockenbeskrivning hänvisar Stenberg till, och tillrättalägger då och då, Hülphers framställning. Det råder alltså inget tvivel om att Stenberg var väl förtrogen med åtminstone Hülphers arbete. Vad gäller Asks avhandling är förhållandet ovisst.

Ord i boken

Ett gammalt dialektord är *andor*, 'högerskida', i dialekten ett maskulint ord. Stenberg upplyser om att ordet uttalas *annar* i obestämd form singular, *annarn* i bestämd form singular och *annara* i båda motsvarande pluralformer. Författaren undrar i ordboksartikeln om ordets ursprung: "(mån av andra, nämligen skidet?) så heter det mindre skidet, som skidlöparen har på högra foten, hwarmed han sparkar och ger fart, och (som) är något kortare än skidet, som är på vänstra foten och heter alltid skid". Ordförklaringen är utförlig och riktig, men Stenbergs etymologiska förklaring mindre adekvat. Ordet *andor* anses nämligen komma av ett *and-*, som bland annat ingår i nusvenskans *ansvar* och är urbesläktat med latinets *ante* och grekiskans *anti* med en grundbetydelse 'mot'. Ett ord vars första led är släkt med *andor* är adverbet *andsöns* som enligt ordboken betyder "alt hwad wrider sig, går, wänder sig eller göres emot solens gång, till exempel *werä går ahnsöns i dag* 'wädret wänder sig mot solens gång i dag'; *han*

går ahn-söns kringom stein 'han går emot solens gång omkring sten'". I uttrycket *han bär säg sä ahn-söns åt* föreligger enligt Stenberg en sekundär betydelse 'han bär sig så bakvänt åt'. Att Stenberg stavar med *h* beror på att uttalet varit aspirerat, det vill säga uttalat med kraftigare utandningsluft än normalt.

Ett gammalt ord som ännu är fullt levande i västerbottnisk dialekt är verbet *blistra*, enligt Stenberg uttalat med lång stavvokal. Verbet betyder "hwissla pipande och med munläpparne". Stenberg upplyser även läsaren om att verbet är ljudhärmande, "i anledning af lätet". Ett annat uppslagsord är det neutrala substantivet *dorg*, enligt uttalsangivelsen uttalat med *a*, *darg*. Betydelsen är "barr, hälst af gran, granris nålar" och "granris". I Pengsjö i Vännäs kommun finns en gård *Darggården*, vars namn ursprungligen syftar på en fiskeanläggning, gjord av sådant material. Även ortnamnsforskare kan således få värdefulla upplysningar i Stenbergs ordbok.

Stenberg har ibland även med personnamn i sin ordbok, till exempel *Elsa*: "ett qwinnonamn, som egenteligen ej annat är än ett sammandrag af namnet Elisa eller Elisabeth men brukas dock här såsom ett eget särskilt namn". Likaledes reder han ut varifrån mansnamnet *Erk(e)*, ortnamns- och personnamnsförleden *Ers-*, det senare ingående i de flesta ortnamn som har *Ers-* som förled, kommer, det vill säga från *Erik*.

Fundernacke

Ett måhända för en nutida rikssvensktalande lite lustigt substantiv är *fundernacke*. Ett maskulint ord, uttalat *fundernack*, "klokt hufwud, tänkande menniska, en slug och fintlig at sjelf utfundera något nytt och konstigt". Ett utrops-

ord som ofta förknippas med Norrland är vidare *huva*. Stenberg har med interjektionen i fråga och menar att den är "ett utrop, som utmärker om någon blir skrämnd, säger han gärna *uhwa* eller *hufva*". Enligt honom kan interjektionen även sättas samman med svarsordet nej och förstärker då negationen. Ett verb som är flerstädes belagt i Norrland är *passla*. Av uttalsangivelsen framgår att det ska uttalas med aspiration. Stenberg förmodar att *passla* kommer av verbet *plaska*, vilket nog kan ifrågasättas. Hans betydelseangivelse är däremot riktig och utförlig: "plaska eller klappa med skeden i maten eller mjölken för att få den sams eller jämntjock". Precis som verbet *plaska* är *passla* ljudhärmande.

Ett expressivt och förklenande substantiv är *slaskbracka*, ett feminint skällsord som används om män. Ordet uppges komma av verbet *slaska* och substantivet *brack(a)* "byxor, som så kallas skämtewis". För uppslagordet *varda* återges på föregående uppslag ordboksartikeln som den ser ut i ordboken för att läsaren ska få en uppfattning om artiklarnas verkliga utseende.

Att *varda* och bli

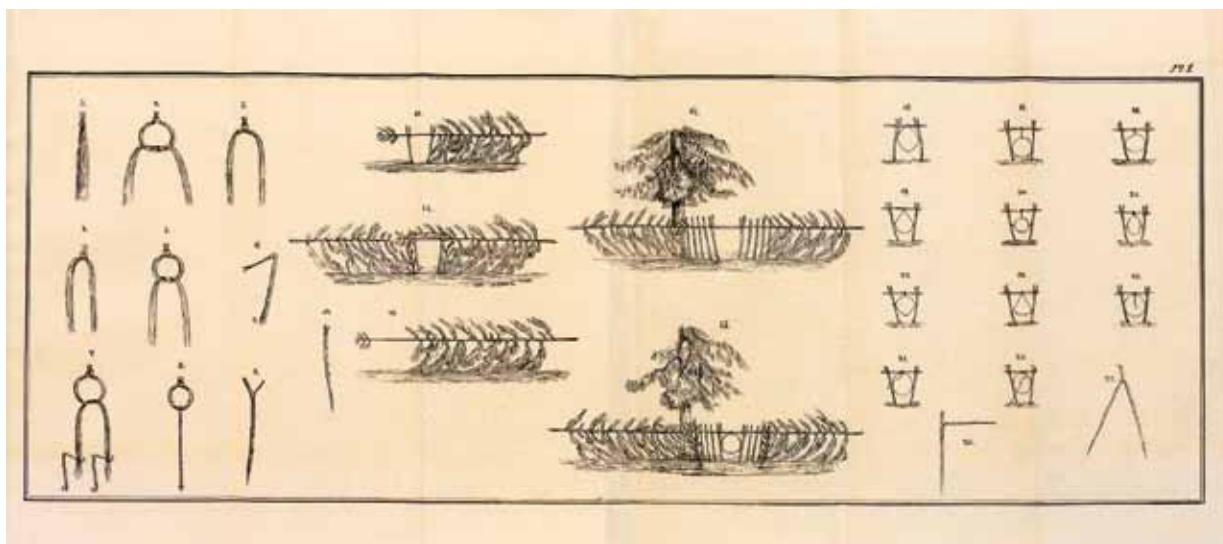
Det fornärvda verbet *varda* ersattes i centrala svenska dialekter med det lågtyska *bli* för länge sedan, och *bli* har ju blivit det normala verbet i svenskt riksspråk. Verbet *varda* gör i dag ett mycket ålderdomligt intryck på riksspråkstalande. Men i norrländsk dialekt är verbet fortfarande levande. Bland exemplen på uppslags-

ord i Pehr Stenbergs ordbok över Umemålet anför jag slutligen verbet *ögla*, uttalat *ögehl* "(af lätet) kråkas, kännas hos sig benägenhet till att kråkas och vomera".

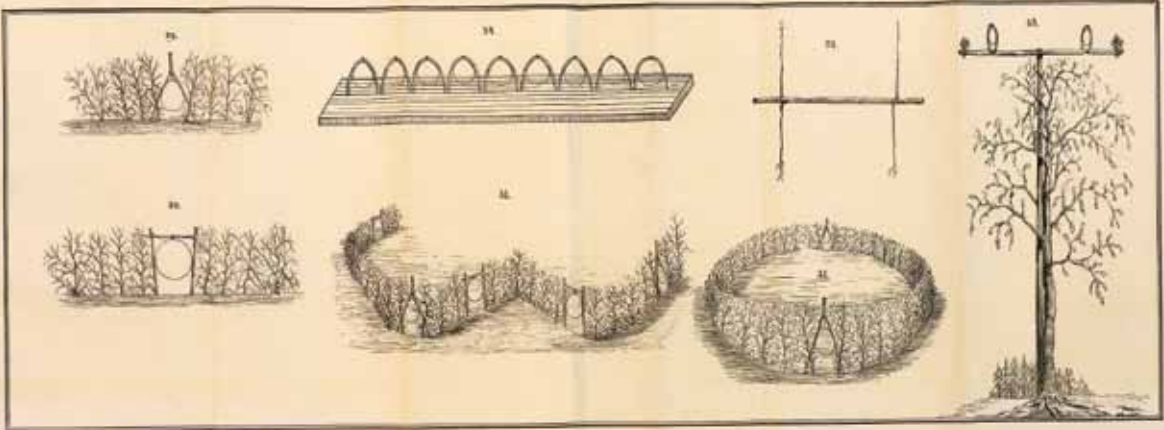
I slutet av ordboken finns ett antal uttryck samlade under rubriken "Några andra egna besynnerliga talesätt", där adjektiven *egna* och *besynnerliga* är synonymer. Under denna rubrik finns till exempel uttrycket *nord i vrån*, uttalat *nohl i ron*, vilket betyder "i sopvrån wid spisen, som merendels är åt norra sidan i rummet". Ett annat uttryck är *sju daga yrke* som efter orden betyder "sju söknedagar, sju arbets dagar" men i överförd bemärkelse även "träldom, swårt och beständigt arbete", som till exempel i uttrycket *Köm han dit sä fån sju daga örök Kommer han dit, så får han ett ewigt släpande*. Efter dessa uttryck har Stenberg samlat ett antal ramsor under rubriken "Några sätt att räkna till lek", det vill säga ramsor som barnen använder när de leker.

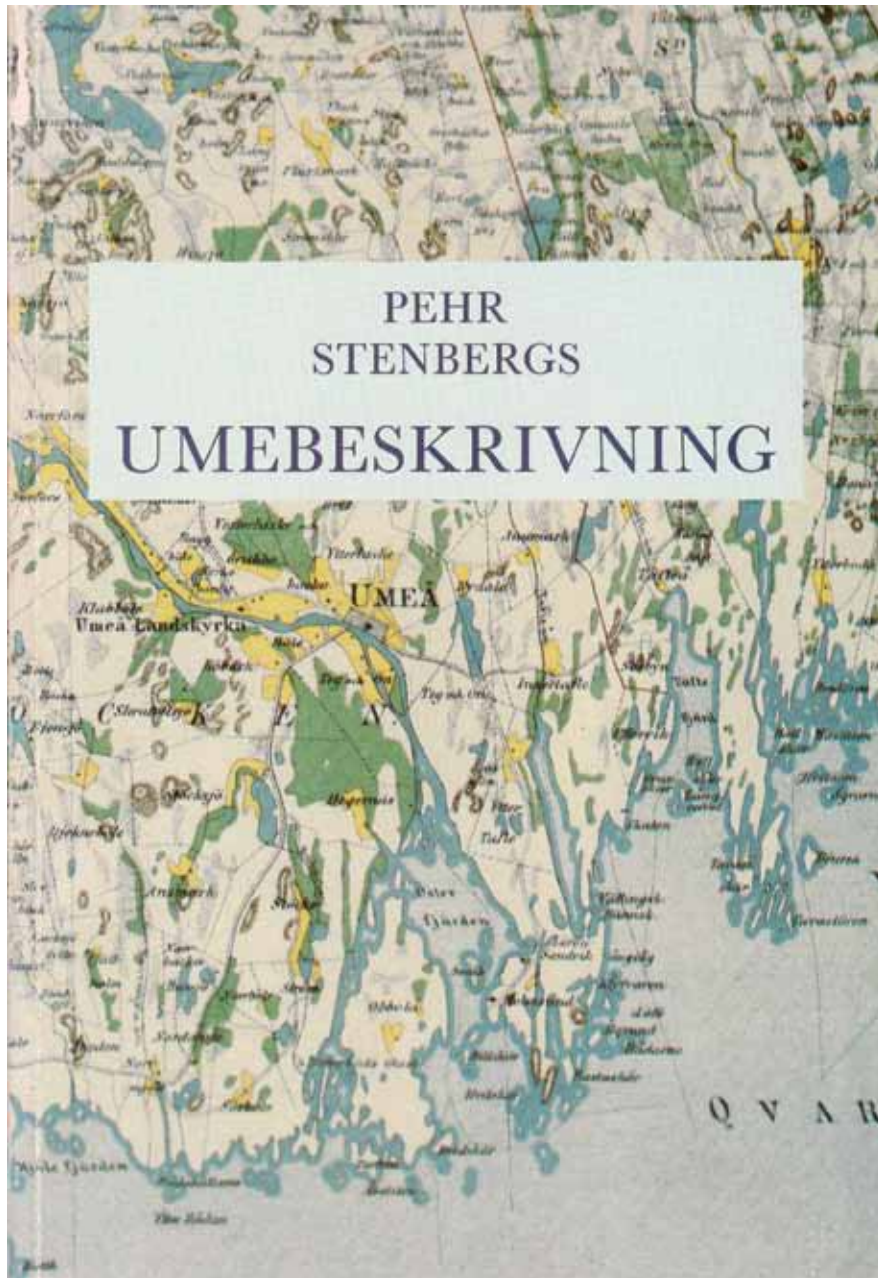
Pehr Stenbergs ordbok avslutas med ett utförligt register upprättat av Gusten Widmark och en bilaga med faksimil ur handskrifterna och ett brev som Stenberg skrivit till domkapitlet 1791. Att det finns en västerbottnisk ordbok från början av 1800-talet, som utgörs av ordinsamlade ännu längre tillbaka i tiden är givetvis av omistligt värde, i all synnerhet som Pehr Stenberg som bondson från Stöcke måste ha varit väl förtrogen med traktens dialekt. Ordboken är av stor betydelse inte bara för fackfolk som dialektologer och ortnamnsforskare, utan även för den intresserade allmänheten.

Snara fogel

Pehr Stenberg hade ett mycket stort naturintresse, såväl teoretiskt som praktiskt. Hans *Afhandling om bästa Sättet att fånga Skogsfogel med Snaror* beskriver ingående hur man går till väga och innehåller talrika illustrationer. Metoden att snara fågel är numera förbjuden, men handledningen vittnar om tidens mathållning och användningen av viltfågel, framför allt ripor. I likhet med Stenbergs andra arbeten utgavs även denna skrift postumt. 1841 utkom den på västerbottningen Zacharias Hæggströms förlag i Stockholm.

Omslaget till Margit Wennstedts utgåva från 1987.

Umebeskrivningen

OLA WENNSTEDT

I sin Umebeskrivning gör Pehr Stenberg en systematisk genomgång av hur landskapet såg ut i Umeå socken i början av 1800-talet. Han arbetade med beskrivningen till kort före sin död, dateringen anger "Hagalund i Umeå den 22. Nowember 1823". Ett halvår senare, i maj 1824, dör Stenberg 65 år gammal. Beskrivningen är full av detaljer av intresse för lokalhistoriker, kulturgeografer och alla andra som är intresserade av Umebygdens historia. Ola Wennstedt är arkivchef vid DAUM, Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå.

I Umebeskrivningen refererar Stenberg till de kartor han framställt, vilka tyvärr är försvunna. Av beskrivningen att döma bör de ha varit ganska detaljerade, med siffror och bokstäver som referensmarkeringar för orter och platser och med en teckenuppsättning för till exempel "Större stenar", "Segelled för stora fartyg", "Segelled för jagter och små fartyg" och "Ankarplatser". Stenberg gör även egna bedömningar av framkomligheten i vatten och har en symbol för "Gissningswis föreslagna segelleder" och "Gissningswis föreslagna skjepshamnar och ankarplatser".

Till Umebeskrivningen har Stenberg förfärdigat fem kartor som omfattar:

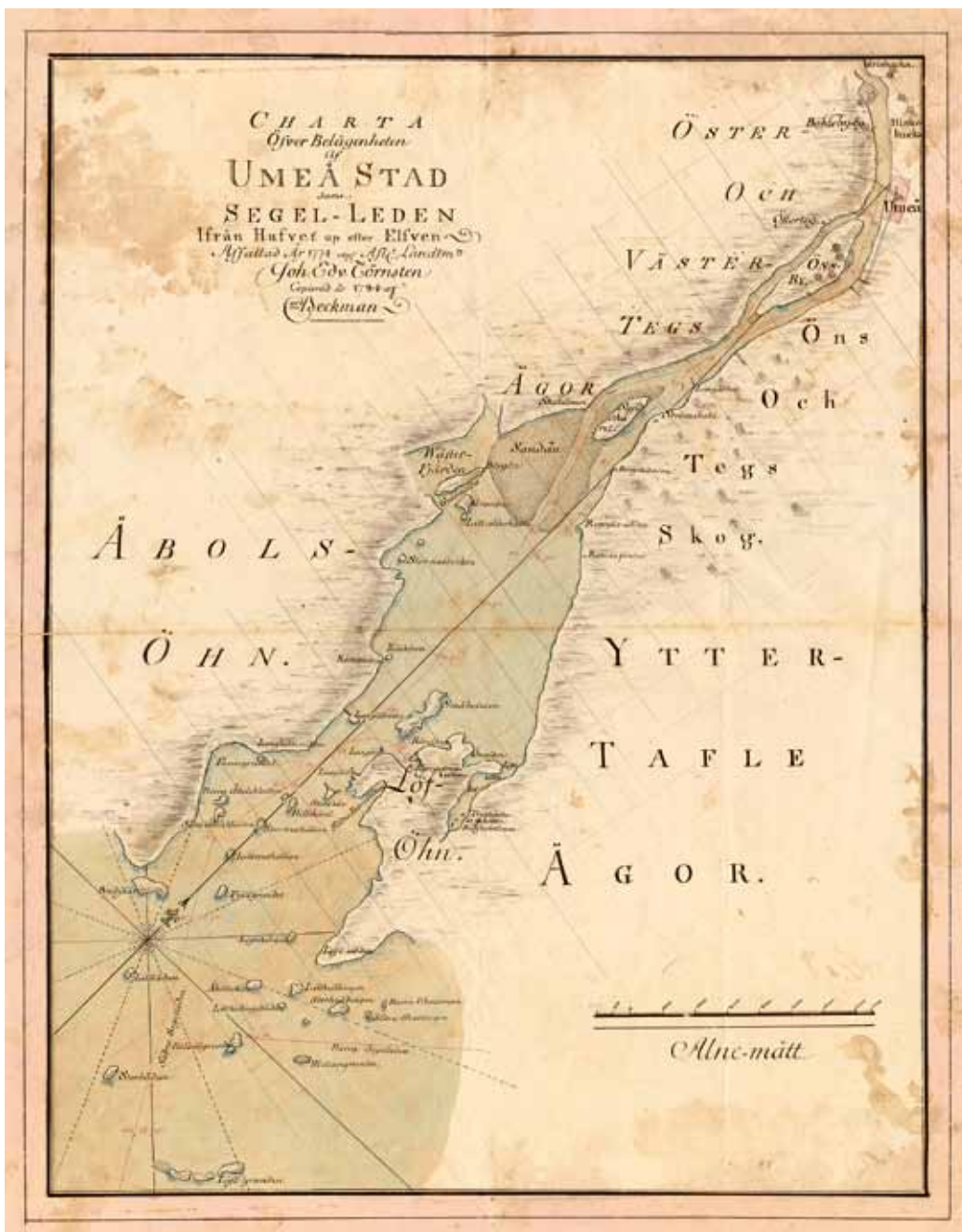
- I. Chartan, Chartæ Beskrifning [staden och de centrala delarna av socknen]
- II. Chartan, Umeå Sockens sydvästra del
- III. Chartan, Umeå Socken emot Nordost

IV. Chartan [Umeå sockens västra del]

V. Chartan Holmö Skärgård

I minsta detalj

Kartorna måste ha varit vackra. Stenberg har markerat "sjö och watten" med blå färg, "öpna eller till lindor och lägder igenlagde åkrar" med brun färg. Grön färg utmärker ängar, gul färg berg och röd färg byar och vägar. På kartorna har han vidare uttrit "Landswäg och större byvägar", med ett särskilt tecken för "Mil- och fjerndels milstolpar. Wid varje full mil äro twänne", samt gångstigar. Stenbergs noggrannhet går inte att ta miste på. I förklaringen till tecknet för vårdkasar skriver han "Wårdkasar, eller så kallade komehl uppreste till sjökänningar för sjöfarande. Hwart och ett ställes längd och bredd kan af Chartan tagas enligt skalan". En lite kuslig notering på kartorna är

att han har ett särskilt tecken för "Afrätts platser".

I Första kartan, första kapitlet "A. Ume Elf" behandlar han älv dalen från "litet ofwanföre Baggböhle och Klabböhle byar" ner till "Lilla och Stora Böhlesören", vilket bör motsvara nuvarande Bölesholmarna. Sedan går han systematiskt igenom hela Umeå socken, bit för bit.

Varje karta inleds med en i många stycken rätt ingående återgivning av iakttagelser med kommentarer om topografi och naturformationer som särskilt urskiljer sig, som berg och höjder, myrar, sjöar och tjärnar, samt om jordmån och bergarter. Sedan följer att avsnitt om "Strändernas beskrifning" där man förstår hur Stenberg har förflyttat sig med båt under sina rekognoseringsfärder. Han tar även upp uttryck för kulturaktiviteter som byarnas fiskeplatser i form av notvarp och försök med laxpator i älven, kvarnar, vägar och stigar, platser för myrslätter etcetera.

Vattenvägar

Sjötransport utgjorde en självklar del av dåtidens infrastruktur och man märker tydligt hur Stenberg utgår från ett maritimt perspektiv dels genom avsnitten om "Strändernas beskrifning" dels genom att han ofta återkommer till segelleder, ankarplatser och landstigningsförhållanden längs stränderna. Om Stor-Ån, den arm av Umeälven som sträcker sig öster om

Ön, skriver han: "I denna del af Elfwen är således ej någon segelled för andra än små jagter och haxar, som dock är mycket krokig, hvarföre man ock sällan, eller aldrig, seglar den Elfwen". Däremot säger han om Lill-Ån att "Djupet är omkring 3 a 4 famnar och tillräckligt för segelfarten hvarföre segelleden är efter denna Elfwen". Ute vid inloppet till nuvarande Österfjärden, i närheten av dåvarande segelleden, uppmärksammar Stenberg att "Lilla wiken på östra sidan af Hillskäret är en ganska god båthamn, ja ock så djup at Hagsar och smärre fartyg äfwen med beqwämlighet kunna lägga derin." Hillskär ingår i det numera utfyllda landområde som ligger söder om oljehamnen i Holmsund. Längst in i "Södra Platterholms wiken", konstaterar han dock, "är strand låg och landgrundt med sand strand där ingen båt flyter iland".

Det är inte alltid så enkelt att följa med på nutida kartor i beskrivningarna. När han hänvisar till ett ortnamn som man kan lokalisera har man en startpunkt men när han enbart hänvisar till bokstavs- och siffermarkeringar på sina kartor, är det lätt att tappa bort sig. Många av dåtidens namnformer är desamma som i dag men många namn har försvunnit ur bruk, vilket försvårar orienteringen. För vissa namn kan man av de former Stenberg använder förstå ett nuvarande namns ursprung. Stenberg berättar exempelvis om Lindströms nybruket, "uptagit

"Charta öfver belägenheten af Umeå stad samt segelleden ifrån hafvet up efter elfven." Upprättad 1774 av J E Törnsten och kopierad 1784 av Carl Beckman. Kartor av det här slaget utgjorde sjöfartens enda vägledning vid in- och utsegling till och från Umeå. Stenberg, som mycket väl kände dessa farvatten, såg som sin uppgift att upprätta betydligt mer detaljerade kartor för navigering inomskärs. Detta blev upprinnelsen till hans Umebeskrifning, egentligen Charta Beskrifning öfwer Ume elf och skärgård, som kom att omfatta så mycket mer än bara dessa delar av Umeå med omnejd.

af fordna Länsman Åke Lindström”, som enligt Stenberg senare kallas ”Giljams nybruket”. Detta namn är grunden för det vi i dag kallar Lilljansberget nära universitetsområdet i Umeå.

Ibland märker man att ortnamnen blir lite besvärande för Stenberg att återge. När han berättar om vintrarnas notdragning under isen i sundet mellan Småholmarne, nuvarande Holmen, och Obbolaön nämner han namnet på platsen där Obbolaborna har sin notdragning, Skitskataviken, men ursäktar sig genast – ”Jag ber om förlåtelse at jag måste bruka namnen sådana som de äro”.

”Springe källor” och hälsobrunnar noteras. Ungefär mitt på Öns östra sida ”är en skäligen god hälsobrunn uptagen af gamla Fältskären Litorin och Doctor Grysselius. Dess watten ådra kommer från nyss beskrefna dal [numera ett dike som skär av den östra delen av Ön]. Dess wattnets egänteliga halt känner jag icke. Den skall fordom varit starkare.”

Ryska batterier

På några ställen kommer Stenberg in på ryssarnas närvaro under kriget 1808–1809. Ofta handlar det om platser där ryssarna anlagt befästningar på strategiska platser, till exempel vid gamla lasarettet på Storgatan nära Gamla bron: ”ytterst på Elfsbacken hade Ryssarna ett Batterie med 3 kanoner år 1809 därifrån sköts några skott öfwer Elfwen på Svenskarna, det raserades sedan af Svenskarna.” En rysk befästning fanns även vid ”Herr-tomten, eller Lilla Herrgårdet belägen nere emot Elfwen emellan Kyrkan och östra Tullen. [...] Här byggde Ryssarna ett Batterie ytterst på backen, om hvilket gäller det samma som om det wild Lasarettet sagt är.”

Även andra konsekvenser av ryssarnas närvaro beskrivs. ”Tingshusen, Sockenstugan och Socken Fängelset numera af Swenska Armeens Sjukhus folk i Mars Månad upbrände, lågo tätt Wid Elfwen straxt wästerom Hamn”, strax nedströms Backens kyrka.

I ett avsnitt ”Anmärkningar” ifrågasätter Stenberg skarpt den svenske generalens krigsstrategi när ryssarna landstigit i Ratan:

”Då man aldrig så litet öfwerwäger belägenheten ifrån Ratu by och der norrom, samt noga ger akt på min beskrifning derom, kan man ju med handen påtaga, huru oklokt, till det lindrigaste sagt Swenska Generalen [...] förhölt sig, då han icke fattade posto här, utan marcherade till Säfwar och hölt där slaget den 19 aug 1809 – eller att han icke åtminstone wid reträtten derifrån stannade i Djekneboda by; men det lærer icke varit hans sak att noga undersöka terrainen, ty här war rätta och ypperligaste stället, att afskära Ryssarne återtåget, och likasom igenknyta säcken om dem.

Ty litet förstår jag wäl att wälja stridsplatser, men jag tycker, huru lätt borde man icke här hafwa kunnat mota fienden! Om man i Djekenboda östra by hade uppkastat batterier eller planterat Canoner på de tre af mig beskrefna backarne /15/. Skulle man då icke hafwa kunnat hindra Ryssarne öfwergången öfwer det smala näset /12/, som icke är 100 alnar bredt, det skulle ju varit usselt! Helst om man också tillika hade nödgats nedrifwa första gården på wästra sidan för at få öppet fält.”

Som referenskartan använder sig Stenberg av "v. Amiralen Nordenankars Sjökort", men vid många tillfällen konstaterar han att uppgifterna på Nordenankars sjökort inte stämmer. Bland annat noterar han att "Stora och Lilla Nabbvi- karne tillika med Ahldesören äro ej uptagna [...] som härmedelst nu rättas".

Stenbergs text kan uppfattas som ålderdom- lig och med inslag av ord som inte längre är i bruk. I den tryckta utgåva av Stenbergs Umebe-

skrivning som sammanställts av Margit Wenn- stedt finns ett ordregister. Ett ortnamnsregister med sidhänvisningar och med referenser till nu- tida namnformer, där sådana varit möjliga att upprätta, underlättar också läsningen utifrån ett geografiskt perspektiv. Stenberg nämner inte många personer vid namn i texten, men de namn som omnämns finns återgivna i ett personregi- ster. Slutligen finns även ett sakregister med sid- hänvisningar i Margit Wennstedts utgåva.

Efterlysning

Till Umebeskrivningen har ursprungligen hört fem kartor som utgör grunden till Stenbergs noggranna text. Kartorna är dessvärre inte återfunna. Projektgruppen för utgivning av Pehr Stenbergs levernesbeskrivning och Västerbottens museum söker nu med ljus och lykta efter dem. Önskemålet är att kunna avfotografera kartorna för att en djupare förståelse av Stenbergs Umebeskrivning skall bli möjlig.

Har du en upplysning? Kontakta tidskriften *Västerbottens* redaktion:
anders.bjorkman@vbm.se eller 090-17 18 38.

Cryptogamia Filix

Polypodium vulgare, uterifolia, Hübner.
Polypodium vulgare, uterifolia, Hübner.

Den gamle i örtagården

STEFAN ERICSSON

I förordet till den 1986 utgivna Umebeskrivningen nämns att Pehr Stenberg haft en "örtsamling". Var den hamnat visste man dock inte då. De enda växter efter Stenberg som den botaniska världen vid den tiden kände till var två ark i Fytoteket, nuvarande Evolutionsmuseet, i Uppsala och tre ark på Naturhistoriska riksmuseet. Numera vet man mer, berättar Stefan Ericsson som förestår Herbarium UME vid Umeå universitet och sedan mer än 30 år driver projektet "Västerbottens läns florainventering".

Genom arbetet med en provinsflora över Västerbottens län visste jag att en västerbottnisk växtsamlare som var aktiv kring år 1800 lämnat spår efter sig i Naturhistoriska riksmuseets samlingar. Samlaren var anonym, men arken enhetligt etiketterade och texten skriven med en så karaktäristisk handstil att man kunde se att de samlats av en och samma person. Fyndorten stod alltid på arkens baksida, i regel endast "Umeå", men i några fall, vilket är ytterst ovanligt på så gammalt material, nämndes mer bestämda lokaler, till exempel för några växter samlade i Stöcke. Där fanns också en kryptisk förkortning, i olika varianter, som senare åter-

Smållänke. Detalj från arkets baksida. Det enda ark där "lecta a me", samlad av mig, står i klartext.

NATURHISTORISKA RIKSMUSEETS NORDISKA KÄRLVÄXTERHARIUM

fanns i oförkortad form på ett ark av smållänke. Dråpligt nog stod där "lecta a me", det vill säga "samlad av mig".

Någon gissade att samlaren kunde vara naturalieforskaren Daniel Erik Næzén som vid denna tid var verksam som läkare i Umeå och omnämns som en framstående botaniker. Men denna förhoppning grusades när jag fann ett ark med havssälting som samlaren fått av just Næzén. Samlaren förblev okänd, och fick gå under pseudonymen "Den gamle".

När jag i Umebeskrivningen läste att Stenberg var kunnig i botanik och född i Stöcke, väcktes en misstanke om att han kunde vara "Den gamle". Jag lusläste därför boken, och i sista avsnittet, om Holmön, kunde misstanken konfirmeras. De två herbariebeläggen från Holmön, av de i Umetrakten rätt ovanliga gräsen bergör och luddhavre, hade nämligen felaktigt bestämts till två andra arter som ej finns i trak-

ten. Samma felaktiga uppgifter från Holmön fanns även i Umebeskrivningen. Det rådde ingen tvekan; det var Pehr Stenberg som var "Den gamle".

För närvarande känner vi 50 ark, representerande 48 arter, som Stenberg samlat i Västerbotten. Av dessa är 48 insamlade i Umetrakten och 2 vid Ånäset. Vi har dessutom hittat 2 ark, möjligen 3, som han samlat i Finland, Åbo och Åland, vilka avser gul och vit fetknopp, möjligen även ishavshästsvans. Detta antyder att man bör efterforska om ark samlade av Stenberg även gömmer sig i herbariet i Åbo.

Att Stenberg inte signerat sina växtark, utan endast angivit dem som "samlade av mig" kan förefalla underligt, men är egentligen naturligt eftersom han själv hade dem i sin ägo och knappast hade tänkt sig att de skulle hamna på ett museum. De bevarade ark som etiketterats som samlade av "Komminister Stenberg" – grustrav, strandvial och löktåg – har heller inte legat i hans eget herbarium, utan sänts i väg, förmodligen till Vetenskapsakademien vid Naturhistoriska riksmuseet, där de rutinmässigt försetts med insamlarens namn. Sorgligt nog avstod man från detta då man efter Stenbergs död förvärvade hans eget herbarium.

Det är inte lätt att i Riksmuseets gigantiska nordiska kärlväxtherbarium med 1 270 000 ark lokalisera Stenbergs egna växter. Arken ligger ordnade efter art, och därunder i omslag omfattande varje enskild provins eller landskap. Stenbergs ark finns emellertid inte alltid under Västerbotten. De gör så om insorteraren lagt märke till lokalen på arkets baksida. Men eftersom Stenberg på framsidan har listat lokala namn från olika provinser i Sverige har arken

ofta blivit felsorterade. Än så länge finns bara en mindre del av samlingen i den sökbara databasen Krypto-S, så för att hitta fler ark måste man själv söka i samlingen. Nya Stenberg-ark hittas därför då och då.

Växterna i Stenbergs eget herbarium saknar dateringar. Han föddes 1758, blev inskriven i Umeå skola 1773, och avled 1824. Man kan därför begränsa det möjliga tidsspannet till 1773–1824. Några få ark kan dock dateras närmare med hjälp av diverse ledtrådar. Under flera perioder mellan 1779 och 1789 studerade eller tjänstgjorde Stenberg i Åbo, så de finska växterna måste ha samlats då. Av levernesbeskrivningen framgår det rätt klart att hans botaniska intresse väcktes under studieåren, och magisteravhandlingen från 1789 handlar också om havtorn. Han var bara hemma i Stöcke och Umeå en enda gång under studietiden, i mitten, efter att ha blivit av med sin försörjning som informator då han blivit kär i en flicka i hushållet. Tydligt var det då han fann knutarv nära Hörnefors, eftersom han i Umebeskrivningen på sidan 179 anger att han fann den "1785, som student". Han skriver också att han endast funnit arten på detta ställe, vilket gör arket med knutarv till det tidigast kända daterbara från länet överhuvudtaget.

De växter han betecknar som insamlade i "min kryddgård", nattglim och rödmire, bör han ha samlat efter det att han tillträtt tjänsten som komminister i Umeå 1792. Detsamma gäller den ivägsända strandvialen eftersom Stenberg där benämns "comminister". Den ivägsända löktågen och ett av grustravarken är de enda som har ett årtal angivet, 1820. Måhända samlades alla ivägsända växter detta år. Det intressanta

med dessa ark är att de visar att Stenberg behöll sitt växtintresse livet ut och att han hade kontakter med erkända botanister söderöver.

Kända västerbottniska växtark samlade av Pehr Stenberg

I originaletiketteringen användes de namn som gällde vid tiden för insamlandet; många växter har nu andra namn och åtskilliga har ombestämts. Här nedan listas växterna med samma namn, och i samma ordning, som i Bo Mossbergs och Lennart Stenbergs *Den nya nordiska floran*, därefter anges originaltexten så gott den kunnat tydas. Notera att Stenberg ofta, men ingalunda konsekvent, använder kolon för att markera en förkortning. Frekvensuppgifterna anger nutida förekomst i Umetrakten. Om inget annat anges ligger arken i Naturhistoriska riksmuseets nordiska kärlväxtherbarium.

Stensöta *Polypodium vulgare* – "*Polypodium vulgare* I Umeå Stöcke och Hemberget l. a m."

Sparsam. Hemberget ligger 1 km väster om Stöcke.

Hultbräken *Phegopteris connectilis* – "*Polypodium Phegopteris* I Umeå l. a m."

Tämligen allmän.

Gårdsskräppa *Rumex longifolius* (förmodligen) – "*Rumex crispus* Umeå l. a. m."

Stensöta. Detalj från arkets baksida. "I Umeå Stöcke och Hemberget l. a m."

NATURHISTORISKA RIKSMUSEETS NORDISKA KÄRLVÄXTERBARIUM

Stenbergs namn avser idag krusskräppa, en art som i Umetrakten endast finns på havsstränder, men gårdsskräppa beskrevs som art först 1815 och stod säkert ej med i flororna. Exemplet saknar frukter och kan ej bestämmas till art. Det är i själva verket nästan omöjligt att skilja arterna enbart på bladen. Gårdsskräppa är i Umetrakten allmän och den helt dominerande skräpparten. Det är därför långt mer sannolikt att belägget är en gårdsskräppa.

Rödsyra *Rumex acetosella* subsp. *tenuifolius* – "*Rumex acetosella* Umeå l: a. m."

Rödsyra är en av bergsyrans underarter. Bergsyra är allmän, men fördelningen på underarter är dåligt känd.

Ormrot *Bistorta vivipara* – "*Polygonum viviparum* Umeå l: a: m:"

Allmän.

Stor trampört *Polygonum aviculare* subsp. *aviculare* – "*Polygonum aviculare* Umeå l. a m:"

Allmän.

Vanlig pilört *Persicaria lapathifolia* subsp. *pallida* – "*Polygonum persicaria* variat. *D. maculata* i Umeå l:a a: me"

Allmän.

Saltarv *Honckenya peploides* – "*Arenaria peploides* På Degerbärg-grund vid [...] Sörböle by i Umeå socken. Sannolikt insamlat eller förvarat hos Pehr Stenberg/ se munt." Jag har inte sett arket själv, en granskning bör kunna lösa den utelämnade texten.

Sparsam på sandfält vid havet. Texten i Krypto-S är delvis feltolkad, "Sörböle" skall vara "Sörmjöle". Den exakta lokalen är sanden vid Lakabäckens mynning 3 km söder om Sörmjö-

le, som i Umebeskrivningen (s 166 och 178) benämns "Degerbergssand" och ligger söder om den udde som ännu kallas "Degerbergsgrundet". Saltarv växer fortfarande på denna plats.

Våtarv *Stellaria media* – "*Alsine media* i Umeå l. a. m: [+ svårtydd lokal]". Jag har inte sett arket själv, en granskning bör kunna lösa lokalnamnet.

Allmän.

Grässtjärnblomma *Stellaria graminea* – "*Stellaria graminea* i Umeå l: a m."

Allmän.

Hönsarv *Cerastium fontanum* subsp. *vulgare* – "*Cerastium vulgatum* i Umeå eller Åbolöhn l: a m:". "Åbolöhn" = Obbolaön.

Allmän.

Knutnarv *Sagina nodosa* – "*Spergula nodosa* på hafsstrand invid Hörne Kaj i Umeå l: a m"
Tämligen allmän på havsstrandsängar. Stenberg hittade den dock endast en gång, i Umebeskrivningen (s 179) står: "På denna öppna sand fant jag redan 1785, som student, *Spergula nodosa*, som är det enda stället jag har funnit den." Denna "öppna sand" är belägen öster om Hörnefors, i Österfjärdens innersta del öster om Megrundet, av Stenberg kallat "Sjöbodudden", vilket kan förklara arkets "Hörne kaj". Mest intressant är att Umebeskrivningens tidsangivelse i kombination med att Stenberg försäkrar att han hittat knutnarv endast en gång gör att kollekten kan dateras till 1785.

Klätt *Agrostemma githago* – "*Agrostemma githago* i Umeå l: a m."

Förr ett ogräs i säd, oftast råg, men sedan länge utdöd i norra Sverige. Kommer dock upp ibland ur "ängsblomsfrö".

Nattglim *Silene noctiflora* – "*Silene noctiflora* i min kryddgård i Umeå stad l: a m:"

Ett sällsynt trädgårdsogräs, rapporteras ej årligen men kan vara förbisedd. Förmodligen vanligare förr.

Backnejlika *Dianthus deltoides* – "*Dianthus deltoides* Umeå l: a. M:"

Tämligen sällsynt, vanligast i backar längs Umeälven.

Vanlig kabbleka *Caltha palustris* subsp. *palustris* – "*Caltha palustris* i Umeå l. a m."

Allmän.

Revsmörblomma *Ranunculus repens* – "*Ranunculus repens* i Umeå l. a. m."

Allmän.

Vanlig smörblomma *Ranunculus acris* subsp. *acris* – "*Ranunculus acris* i Umeå l. a. m."

Allmän.

Strandranunkel *Ranunculus reptans* – "*Ranunculus reptans* i Umeå l. a. m."

Allmän.

Sköldmöja *Ranunculus peltatus* subsp. *peltatus* – "*Ranunculus aquatilis* i Umeå l: a m."

Lokalt allmän i vattendrag, till exempel i Umeälven där blommorna bildar stora vita "flottar".

Grustrav *Arabidopsis suecica* – "*Arabis thaliana* ß *hispida* Umeå, Comminister Stenberg". Dessutom finns två ark i Evolutionsmuseet, Uppsala: "*Arabis thaliana* ß *dentata* Vid Umeå 1820, Comminister Stenberg, meddelad af Wikström

Grustrav.

1821. Herbar. Wahlenberg”, och ”*Arabis thaliana* ß *dentata* Umeå, Stenb.” Inget av arken har hört till Stenbergs herbarium.

Allmän, men räknades inte som en egen art förrän 1871. Innan dess togs den, under diverse namn, upp som en varietet till den söderut allmänna backtraven *Arabidopsis thaliana*, ”ß” betecknar varietet. Grustrav tilldrog sig visst intresse i början av 1800-talet, och Stenberg kan ha sänt iväg beläggen på begäran. Åtminstone ett av arken har tillhört Göran Wahlenberg som var professor i medicin och botanik i Uppsala. Han har i sin tur fått det av Johan Emanuel Wikström, intendent vid Riksmuseets botaniska avdelning.

Vanlig kärleksört *Hylotelephium telephium* subsp. *maximum* – ”*Sedum Telephium* På Bergö berget i Umeå fjerden.” Saknar den sedvanliga förkortningen, men monteringen är typisk och handstilen är Stenbergs.

Tämligen allmän i kustbandet, sällsyntare som relik till någon mil från kusten. Kärleksörten finns ännu kvar på Bergön på Obbolaöns nordspets.

Slätterblomma *Parnassia palustris* – ”*Parnassia palustris* Stöcke å Umeå L: e a me.”

Allmän vid havet, annars sparsam.

Strandvial (Strandärt) *Lathyrus japonicus* – ”*Lathyrus maritimus* Vid Umeå, comminister Stenberg”. Arket har inte hört till Stenbergs herbarium.

Förekommer lokalt vid havet.

Kärrviol *Viola palustris* – ”*Viola palustris* Umeå och Stöcke By l: a me.”

Allmän.

Dvärghäxört *Circaea alpina* – ”*Circaea alpina* i Baggböle i Umeå l:a me. i Åbacken”

Sällsynt, och ännu idag i Umetrakten endast känd från motsatta älvstranden helt nära Stenbergs lokal, en ravin och några källdrag öster om Klabböle.

Rödmire *Anagallis arvensis* – ”*Anagallis arvensis* Röd versim. I Umeå i min kryddgård l: a me.” Ett tillfälligt ogräs funnet några få gånger, men ej i nyare tid.

Fältgentiana *Gentianella campestris* subsp. *campestris* – ”*Gentiana campestris* Umeå kyrkobord: l: a. m: r.”. ”r.” antas betyda ”rar”.

Förr en sällsynt betes- eller slättermarksväxt med nordgräns vid Umeå. Sedan länge utdöd i länet, förekommer nu närmast inom Örnsköldsviks kommun. ”Umeå kyrkobord” avser området nära landsförsamlingens kyrka på Backen.

Smålånke *Callitriche palustris* – ”*Callitriche verna* lecta a me Umeå”

Allmän. Arket är det enda där Stenberg skrivit ut det annars förkortade ”lecta a me”, ”samlad av mig”.

Missne *Calla palustris* – ”*Calla palustris* Nigrum Öst.bott. a Umeå, L. a. m.” Jag har inte sett arket själv, det bör kontrolleras om ”Öst.bott.” är rätt avläst eller en feltolkning av ”Väst.bott.”

Tämligen allmän.

Svalting *Alisma plantago-aquatica* – ”*Alisma Plantago* Umeå Pock. Dr. Prytz. l. a. me.” Jag har inte sett arket själv, det bör kontrolleras om ”Pock. Dr. Prytz” är rätt avläst. Stenberg har själv samlat exemplaret, så formuleringen kan knappast syfta på att han skulle fått växten av Prytz, dessutom bör väl ”Pock.” vara ”Sock.” (socken).

Tämligen allmän.

Havssälting *Triglochin maritima* – "*Triglochin maritimum* fådd af Medicin: Doct. D: E: Næzén i Umeå Stad".

Allmän på havsstränder. Stenberg har fått exemplaret av Daniel Erik Næzén. Denne bör ha haft ett eget herbarium men det har uppenbarligen förkommit; endast ett annat västerbottiskt ark kan knytas till Næzén, en blåväppling *Trigonella caerulea* samlad i Umeå 1804, den enda uppgiften om den arten från länet.

Borstnate *Potamogeton pectinatus* – "*Potamogeton compressum*? Umeå i fjerden l: a me.". Epitetet "*compressum*" är överstruket och ersatt med "Marinum", osäkert av vem.

Allmän i havet. Stenberg använder "fjärden" om Umeälvens mynningsområde, nu Väster- och Österfjärden, så växten kan ha samlats där.

Salttåg *Juncus gerardii* – "*Juncus Bulbosus* Stöcke Umeå l. a. me."

Allmän på havsstränder. "Stöcke" avser antagligen byns marker mot Västerfjärden.

Löktåg *Juncus bulbosus* – "*Juncus* [... oläsligt...] en nova species Umeå 1820, Comminist. Stenberg". Det ursprungliga, nu oläsliga artepitetet, har ersatts med "*supinus*" (en synonym till *bulbosus*) skrivet med annan handstil, och "en nova species" har strukits över. Arket har inte hört till Stenbergs herbarium.

En undervattensform av arten är lokalt riklig i sjöar och vattendrag, men få känner igen den och den förbises ofta. Man har tydligen först uppfattat Stenbergs belägg som en ny art, men någon har senare förstått att det är löktåg.

Vägtåg *Juncus bufonius* – "*Juncus Bufonius* Umeå Qu. Hort l: a me.". "Hort" = Hortus, "trädgård".

Allmän.

Vårfryle *Luzula pilosa* – "*Juncus pilosus* Stöcke Umeå l. a. me."

Allmän.

Åkerkösa *Apera spica-venti* – "*Agrostis spica venti* Umeå l. a. me."

Få fynd, men var antagligen förr ett regelbundet men sällsynt ogräs i stråsåd. Har nu en renässans som inkomling med gräsfrö.

Mannagräs *Glyceria fluitans* – "*Festuca Fluitans* Umeå RöbbäcksEngen l: a me.". "*Poa fluitans*" senare tillskrivet med annan handstil.

Sällsynt, oftast i åmynningar nära havet. Förekommer här och var i bäckar och diken på slätten söder om Umeå, varifrån också Stenbergs belägg kommer.

Flyghavre *Avena fatua* – "*Avena fatua* Umeå l: a me."

Ett fruktat ogräs i vårsåd som antagligen var allmännare förr. Den uppträder nu åter i Västerbotten, men eftersom man enligt lag är skyldig att hålla sin mark fri från axat flyghavre undgår den oftast botanister.

Luddhavre *Helictotrichon pubescens* – "*Avena pratensis* Holmön l: a me"

Sällsynt i Västerbotten, nästan enbart i bymarker på Holmön. Stenberg bestämde felaktigt belägget till ängshavre *Helictotrichon pratense*, vilken är allmän söderut men i länet blott anträffats tillfälligt två gånger. I Umebeskrivningen nämner han *Avena pratensis* endast en gång (s

314), från Holmön, som växande på "en ängsplan, som längst under gårdarne är våt och föga lutande västerut; men längst ned emot åkern utgör en skäligen stupande backe". Av sammanhanget framgår att fyndplatsen ligger i centrala delen av Holmö by sydväst om kyrkan.

Tuvtåtel *Deschampsia cespitosa* subsp. *cespitosa* – "*Aira caespitosa* Umeå Wäst: B: l: a me."

Allmän.

Vårbrodd *Anthoxanthum odoratum* eller fjällvårbrodd *A. alpinum* – "*Anthoxanthum Odoratum* Stöcke Umeå Sock: W: B: Lähn l: a me"

Som kollektiv allmän, men har nu uppdelats i två ännu dåligt kända arter, och Stenbergs ark har inte kontrollbestämts. Mest troligt är att det utgör fjällvårbrodd, som tycks vara den vanligaste även i Umetrakten.

Berggrör *Calamagrostis epigejos* – "*Arundo arenaria* Holmön L: a me.". Senare har "Epigejos" tillskrivits med annan handstil.

Lokalt förekommande, även någon gång på sand vid havet. På Holmöarna endast känd från nordvästra delen av Holmön. Stenberg bestämde felaktigt belägget till sandrör *Ammophila arenaria*, en art med naturlig nordgräns i Södermanland. I Umebeskrivningen nämner han *Arundo arenaria* endast en gång (s 314), från Holmön, som växande på södra delen av "Byns hufvud åker [...] en liten äng wid södra ändan

af åkern [...] wid den utmärkta åkervägen". Lokalen avser den öppna jordbruksmark som löper väster om bykärnan, okänt hur långt söderut, men bergrör växer längs vägen ännu i dag.

Brunrör *Calamagrostis purpurea* – "*Arundo calamagrostis* Nybyn i Nysätra Sock: Qvig. Wäst: B: Lähn l: a me". "Nybyn" = Ånäset. "Qvig" avser förmodligen ett lokalt namn på arten. Jag är osäker på slutdelen, där jag har antecknat "två oläsliga ord + Säfwar" i stället för "Wäst: B: Lähn" som det står i Krypto-S. Jag har också trott att "Nybyn i Nysätra" kan ha lagts till senare. Arket bör granskas igen, "Säfwar" kan vara en feltolkning av mig.

Allmän.

Timotej *Phleum pratense* – "*Phleum pratense* Umeå l: a me"

Införd som vallväxt, numera allmän.

Rörflen *Phalaris arundinacea* – "*Phalaris arundinacea* Hvid Nyby ån Nysätra Sock: eller Bygdeå norra Sock: W: B: Lähn l: a me". "Nyby ån" = Kålabodaån i Ånäset.

Allmän på havsstränder, lokalt även längs vattendrag, odlas nu som energigräs.

Vass (Bladvass) *Phragmites australis* – "*Arundo Phragmites* Umeå l: a me"

Tämligen allmän.

Triandra Lignia

Elymus

Arundo arenaria.

Arund. var. holmographis arenaria.

Koell.

Bergrör.

nära notiser

Under denna rubrik är korta notiser från länets hembygdsföreningar och museer välkomna. Program, projekt och initiativ är spännande och viktigt för andra att ta del av.

En museiman drar vidare...

Den första september 2011 var det 25 år sedan Ola Kellgren började arbeta vid Västerbottens museum. Var sak har sin tid och nu lämnar han museet för tjänsten som kulturchef på Region Västerbotten.

Under många år hade Kellgren en ledande position i museets fotoarkiv och medverkade då till att flera betydande kollektioner förvärvades till museet, inte minst Bertil Ekholts' omfattande samling. Från 2002 har Kellgren verkat som vice vd och biträdande länsmuseumschef med särskilt ansvar för informationsfrågor samt frågor som rör fotografi, konst och mångfaldsarbete. Ett par år under första hälften av 1990-talet medarbetade han redaktionellt vid tillkomsten av *Norrländsk uppslagsbok*. Den insats som Ola Kellgren gjort för etablerandet av Sune Jonsson Centrum för Dokumentärfotografi vid Västerbottens museum hoppas vi alla ska bära riklig frukt, även om han som planterade fröet har vandrat i väg med sin vattenkanna.

PETTER ENGMAN/VBM

Avgående och pågående redaktör vid en helt annan diskmaskin.

För tidskriften *Västerbottens* trogna läsekrets är naturligtvis Ola Kellgren framför allt bekant som redaktör. Efter ett tillfälligt inbrott 1997 blev han ordinarie från och med nummer 1, 1998. I samband med att Kellgren landade i redaktörsstolen genomgick tidskriften en omfattande förändring vad den grafiska formen anbelangar.

Ungefär femtio nummer hann det bli. Och om den avgående redaktören själv får välja framhåller han "Konstvägar", "Älgar, jakt och jägare", "Umeå genom Bertil Ekholtz kameraöga", "Västerbotten kommer ut – homosexuellas vilkor förr och nu", "Västerbottens meste politiker – Gösta Skoglund 100 år", "Kläder och mode" och "I bleka dödens minut". Får han fundera en stund till kommer han på ytterligare en bunt. Tidskriftens position som en av landets främsta kulturskrifter har försvarats med bravur under Ola Kellgrens ledning.

Redaktörskapet har förutom tidskriften också omfattat Västerbottens läns hembygdsförbunds utgivningsverksamhet under etiketten *Acta Bothniensia occidentalis* där vi särskilt lägger märke till de synnerligen framgångsrika böckerna med Sune Jonssons fotografier.

Ola Kellgren har kort sagt satt sina spår i museivärlden. Å museets, hembygdsförbundets samt bok- och tidskriftsläsarnas vägnar ber jag att få framföra ett stort tack, och ett par lyckor till på den vidare färden.

...och en annan tar vid

Jag som tar över redaktörskapet för tidskriften kommer aldrig att få ihop ett kvartssekel på museet. Alldeles ny på redaktörsposten är jag dock inte eftersom jag vikarierat under det senaste året. Men nu är det skarpt läge och jag hoppas kunna fortsätta med sådant som är bra och också hitta på en del nytt. Förutom med tidskriften arbetar jag med Västerbottens museums hemsidor och med en del annat som handlar om information och kommunikation.

Innan jag började på museet 2007 tillbringade jag ett antal år vid konstvetenskapliga institutionen på Umeå universitet. Dessutom har jag ägnat mig åt kulturjournalistik, framför allt inom områdena konst, arkitektur och stadsplanering. Bland annat medverkade jag med ett par texter i det nummer av tidskriften som var Ola Kellgrens första, vilket handlade om kyrkor.

Och som ett tecken på hur krokiga vägarna fram till redaktörsstolen på tidskriften *Västerbotten* är, bör också berättas att den avgående och den pågående redaktören en gång för mycket länge sedan kamperade ihop i disken på Sahlgrenska sjukhusets jättekök i Göteborg...

ANDERS BJÖRKMAN

Hembygdsfonden

Det är dags att söka stipendium ur Västerbottens hembygdsfond för utdelning år 2012.

Stipendier delas ut efter ansökan till hembygdsfrämjande verksamhet såsom bok- och broschyrutgivning, utställningsverksamhet och därmed jämförbar verksamhet, arkivforskning och fältarbete, inventeringsarbete, studiresor med mera.

Ansökan ska, för att kunna behandlas av Västerbottens läns hembygdsförbund, dessförinnan vara behandlad av en hembygdsförening som är ansluten till länsförbundet. Ett

yttrande från föreningen måste närslutas ansökan. Styrelsen för hembygdsförbundet utser en eller flera stipendiemottagare, och utdelning sker normalt vid förbundets årsstämma som äger rum i maj.

Ansökan insändes senast 1 april 2012 till Västerbottens läns hembygdsförbund, Box 3183, 903 04 UMEÅ.

För närmare upplysningar kontakta Västerbottens hembygdsförbunds ordförande Bo Nilsson på telefon 0932-103 89, 070-256 02 41 eller via e-post bo.leander@home.se.

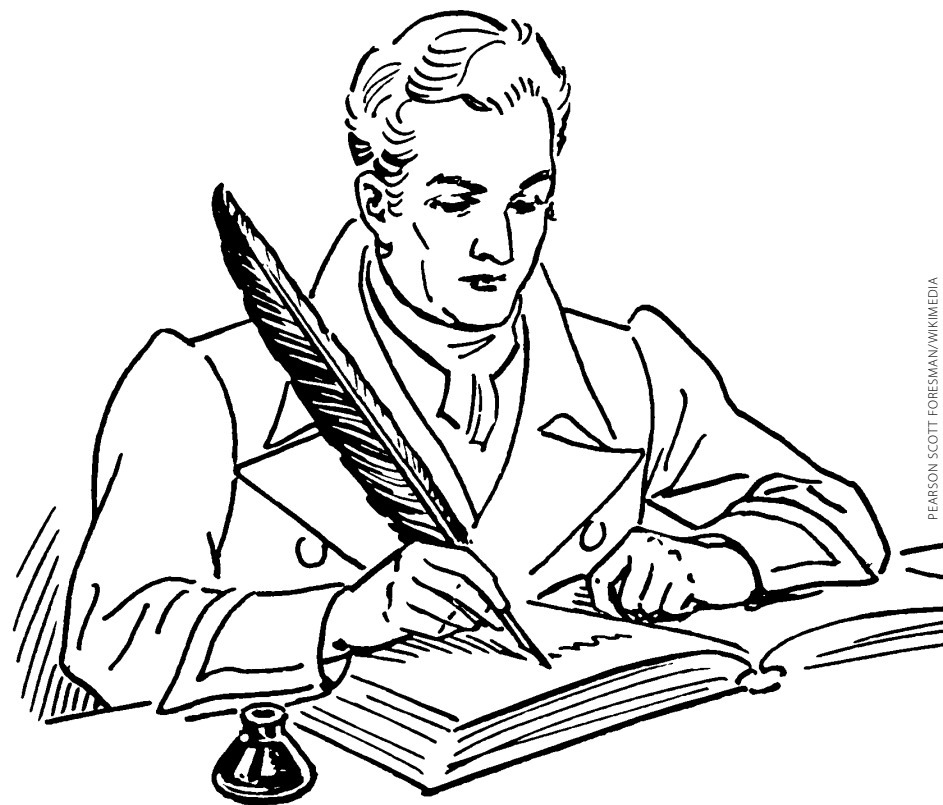

ILLUSTRATION: JENNY BERGGREN

Folke och Frida.

Nästa nummer ...

...handlar om författaren Frida Åslund (1879–1937) som under 1920- och 30-talen skildrade ett samtida och historiskt Västerbotten, många gånger ur barnets perspektiv. Bland mycket annat skrev hon den självbiografiska boken om Folke och Frida som utspelar sig i det sena 1800-talets Umeå, och som valts ut som den bok "Umeåregionen läser 2012", en del i den världsomspännande läsrörelsen "en bok – en plats". Nummer 1, 2012 utkommer ett stycke in på det nya året.

OMSLAGETS FRAMSIDA

En bit av Pehr Stenbergs levernesbeskrivning. Bok 3, s 222, september 1785.

OMSLAGETS BAKSIDA

Pehr Stenbergs studier i Åbo avslutades 1789 med en avhandling om växten havtorn, som han kände från hembygden i Västerbottens kustland.

Foto: Sune Jonsson/VBM.

västerbotten

Produceras vid Västerbottens museum
för Västerbottens läns hembygdsförbund.

Utkommer med fyra nummer per år.

Ansvarig utgivare

Bo Nilsson
Ordförande i hembygdsförbundet
0932-103 89
070-256 02 41
bo.leander@home.se

Redaktör

Anders Björkman
090-17 18 38
070-669 30 77
anders.bjorkman@vbm.se

Adress

Tidskriften Västerbotten
Box 3183
903 04 Umeå
www.vbm.se/tidskriften

Grafisk form

Nifty Form & Tanke/Kikki Lundberg

Prenumerationsärenden

Lena Bertilsson
090-17 18 05
lena.bertilsson@vbm.se
Museets reception
090-17 18 01

Tryck

Tryckeri City i Västerbotten AB, Umeå 2011.

Prenumerationspriser

Årets fyra häften	250:-
Årets fyra häften inbundna i en bok	265:-
Årets fyra häften + inbunden bok	350:-

Lösnummer kostar 75:-

Tryckt hos

Tryckeri City i Västerbotten AB, 2011

ISSN 0346-4938

västerbotten ●

Tidskriften produceras av Västerbottens museum
för Västerbottens läns hembygdsförbund

ISSN 0346-493-8

20114

Pris: 75:–